

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Bojtár Endre, Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Rakovszky Zsuzsa • Erdős Virág

Udvarhelyi Tessa • Kassai Zsigmond

Deczki Sarolta • Szabó T. Anna

Ambrus Judit • Bödecs László • Norman Jope

Durst Judit • Vörös Anna

**LÉTEZŐBB LÉTET
REMÉLVÉ**

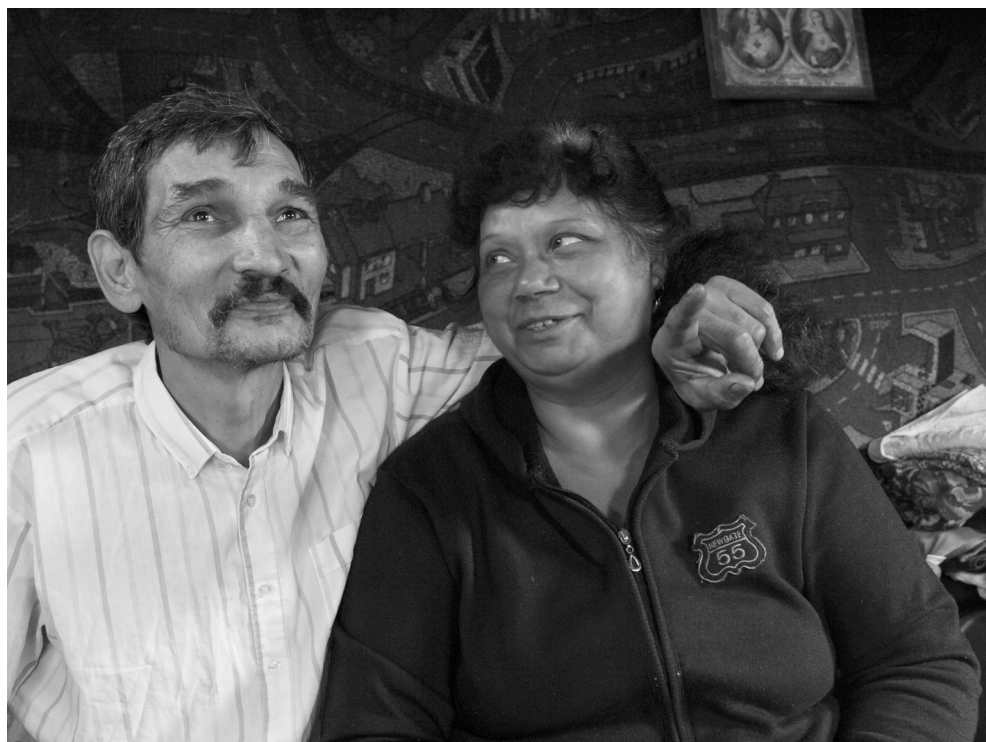

2017. 5. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Vörös Anna

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ambrus Judit kritikus szerkesztő

Bödecs László (1988) költő, kritikus, tördelőszerkesztő

Deczki Sarolta (1977) irodalomtudós, kritikus

Durst Judit szociológus, a University College London kutatója

Erdős Virág (1968) költő, drámaíró

Jope, Norman (1960) angol költő és kritikus

Kassai Zsigmond (1981) író, kritikus

Rakovszky Zsuzsa (1950) költő, író

Szabó T. Anna (1972) költő, műfordító

Udvarhelyi Tessza (1980) kulturális antropológus, városantropológus

Vörös Anna természetfotós aktivista és aktivista természetfotós

E számunk fotóit Vörös Anna: *Utcáról Lakásba – öt év!* című, a Kelet Galériában megtekinthető kiállításának anyagából válogattuk.

Még a kutya is 2000-t olvas!

A legjobb ajándék! Lepje meg szeretteit 2000-előfizetéssel!
11 pompás lapszám tulajdonosa lehet.

Utaljon 7000 forintot
a K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000 számlára,
s írja meg a megajándékozni kívánt postacímét
a ketezer.lap@gmail.com címre.

Boldog ünnepeket,
és meglepően nyugalmas és szerethető 2018-at!

2000

I R O D A L M I   É S   T Á R S A D A L M I   H A V I   L A P
29. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

Rakovszky Zsuzsa: <i>Romkocsm</i>	3
Erdős Virággal és Udvarhelyi Tesszával Kassai Zsigmond beszélgetett	7
Deczki Sarolta: <i>Tar Sándor: író, melós, ügynök</i>	21
<hr/>	
Szabó T. Anna: Versek	31
Ambrus Judit: <i>Me too,</i>	45
Bödecs László: Versek	48
Norman Jope: <i>Behatolási pontok</i>	51
Norman Jope: <i>Bocco di veritas</i>	57
<hr/>	
Durst Judit: „ <i>De ugye biztos nem lesz ebből baj?</i> ”	61
Vörös Anna fotói	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: BOJTÁR ENDRE, KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA,

RÉTI PÉTER SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

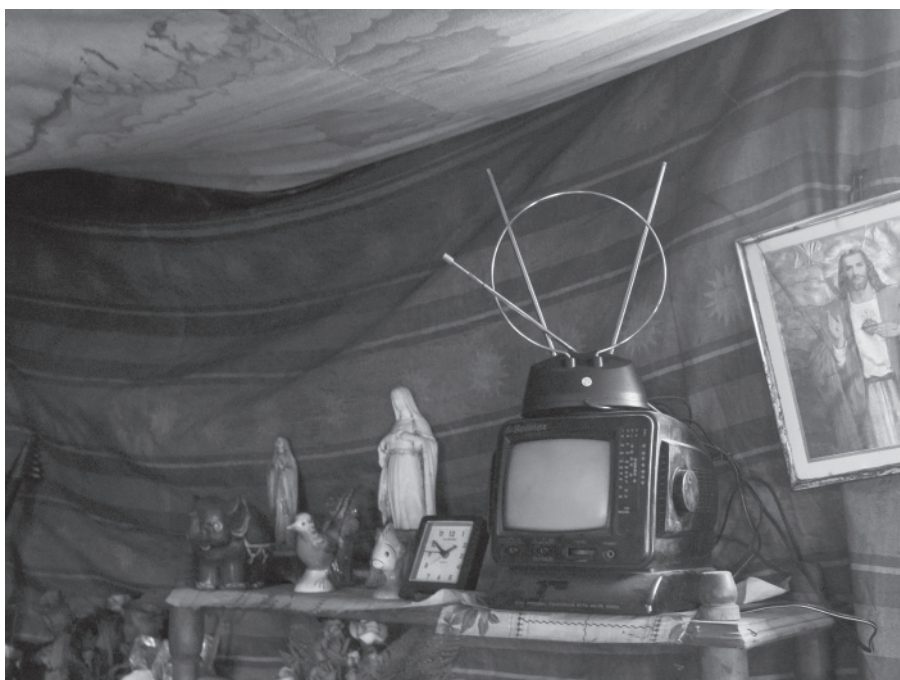
KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRŐK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Vörös Anna

Rakovszky Zsuzsa

ROMKOCSMA

Az ablakon túl papírtrombiták
vonítása, petárdák durrogása.
Az este elnyeli a délutánt,
az utolsó busz indul a garázsba.
Míg hangzavartól tébolyult kutyák
őrjöngenek, konyakot tölt magának,
töpreng: töltse ezt is, mint annyi más
estét, átlépését egy önkényes határnak

otthon, a gép előtt ? Kivárja ébren,
amíg levedli ó bőrét az év,
s a monitor jobb alsó szögletében
az évszám átcseréli utolsó számjegyét?
Vagy menjen inkább most aludni ? Mégsem,
bár a konyak lassan fejébe száll,
úgy dönt, elmegy hazulról – lenn a téren
úgy rémlik, lesz valami utcabál.

Tömegközlekedés nincs már: indul gyalog.
A kondenzcsíkokkal fölszántott égen
légszennyezéstől sápadt csillagok
rezegnek a két felhő közti résben.
Olyik egyhelyben áll, másik mozog,
más földrészek felé. Akik lenéznek éppen,
látják: lenn fény-medúzák – városok –
úsznak helyben a tengermély sötétben.

Az emberár alá-fel hömpölyög,
itt megcsomósodik, ott szétterül.
Pár eldobott petárda füstölög,
káprázó fényudvarral vesz körül
minden lámpát és reflektort a köd.
Aztán sötét mellékutcákba tér be,
megint s megint, minden sarok mögött
egy másik, létezőbb létet remélve.

Egy ház, egy kapualj: álomszerű
felismerés: én itt valaha éltem!
Egy tér: szökőkút, csapzott téli fű,
a szél üres hintát, nyikorgat a sötétben.
A sejtelem: lehet, hogy nincs is ébren?
a rémület, hogy nem talál haza,
most, hogy a nappali város terében
másik várost növeszt az éjszaka?

Egy kapualjból fény vág a sötétbe,
kilép a ködbe két árnyék-alak.
Néhány kopott lépcső vezet a mélybe,
lenn harsogó zene, hámló falak.
Sok furcsa tárgy itt lenn, kitörve léte
korlátaiból bármivé lehet:
fürdőkád volt, vagy egy Trabant ülése,
most ők alkotják asztal- s székedet.

S mintha egy megbomlott, száz éves elme
vetítené a térbe emlékfoslányait,
itt nem függ össze semmi semmivel se,
áttörve okság és idő korlátaikat
minden egyszerre van: a semmiben lebegve
kályhaezüst bicikliváz vakít,
plakáton víz sodorta unikumos üvegre
nyájas, lenyalt hajú sátánfő kancsalít.

Két postaláda, gömbölyű üvegben
kerengő műanyag aranyhal. A
polcon gipsz Szókratész, féllábú Batman,
fenyőfacsúcs felhőn könyöklő angyala.
Léggömböktől tarkáll a mennyezet fenn,
színes izzókat tükröz plüss pingvinek szeme.
Kiegyezik magával két felesben,
s már indul is a lépcsőn felfele.

Míg lenn járt, érzi az utcára lépve,
idefönn megváltozott valami.
Eddig vajon hogy is nem vette észre:
a csupasz ágak körvonalai,
a fű, a hinta, a sötét, a csend és
a nedves úttest: egy nyelv szavai?
Mintha valami sürgető jelentés
készülne önmagát kimondani...

Itt-ott az indigó sötétbe ékelt
borostyán ablakok felizzanak.
Az ólom éjszakán egy másik élet
üt át ragyogva, „mélyebb, mint a nap
sejtette”. Keskeny átjárón halad,
aztán, a szűk boltív alól kilépve
a sápadtan sugárzó ég alatt
mámorba ejti önnön létezése.

Minden valóság: a sötét falak,
a hízott holdként izzó óraszámplap
a zöld holdfényben hámló vakolat
szeszélyes leprafoltjain az árnyak –
Valami égi fény (vagy talán csak a konyak)
föltárja mindezek mély összefüggéseit,
melyeket az italtól, léttől mámoros agy
megragad, aztán újból elveszít.

Valóság! Elveszített édenünk!
Ha itt rejtőzködöl, ilyen közel,
miért kell újra elveszítenünk?
Utunk miféle angyal állja el?
Miért, hogy árnyak közt járunk-kelek,
magunk is árnyak, mért szívárog el
kézen-közön – ha van, miért nincs életünk?
Korsónk miért színültig semmivel?

© Vörös Anna

Az utcán heverőkről

ERDŐS VIRÁGGAL ÉS UDVARHELYI TESSZÁVAL
KASSAI ZSIGMOND BESZÉLGETETT

KASSAI ZSIGMOND: Jó estét kívánok. A *Kelet Kávézó Kelet Kult* című, művészeti és tudományos sorozatának részeként vagyunk itt ma este Erdős Virág író, költővel és Udvarhelyi Tessza városantropológus, aktivistával. A beszélgetés apropója, hogy Erdős Virág képeiből és a szövegeiből kiállítás nyílt. A galérián harmincnégy kép látható, és harmincnégy szöveg olvasható. Az itt kiállított anyag válogatás Erdős Virág *világító testek* címmel 2016-ban megjelent kötetéből.¹

ERDŐS VIRÁG: A kötet teljes címe *világító testek. – 100 kis budapest*.² Ez egy kifejezetten Budapest-témájú verseskötet. Száz, bizonyos értelemben fotószerű vers, és száz, a maga módján talán lírainak mondható fotó a városról. Ezek közül most 34 rövidebb szöveg és a hozzájuk tartozó kép került ki a falra.

KZS: Fel tudnád idézni, hogy melyik volt ebben a projektben az első kép?

EV: Még 2014-ben, a TASZ 20. szü-

letésnapján volt egy est, amelyre „vagyok, aki vagyok” mottóval kértek tőlem szöveget. Akkor *Józsefvárosi szelfik* címmel írtam egy afféle ál-öndefiníciós, rímes verset, ami már azzal a munkamenettel készült, mint később a *100 kis budapest* rímtelen szabadversei. Gyakorlatilag impressziókra vadászva portyáztam a környéken, és a „jegyzeteim” egy részét történetesen a viszonylag jó minőségű fotók előállítására alkalmas mobilommal készítettem. Az így született képeket az esten a felolvasással párhuzamosan le is vetítettük, de aztán még irdatlan mennyiségű fotót és persze irdatlan mennyiségű benyomást kellett zsákmányolnom, amíg a mostani kötet alapanyaga összeállt. A legelsőként elkattintott fénykép talán éppen az a szimbolikus sorsú fotó lehetett, amelynek egy részlete később a *világító testek* borítójára is felkerült. Ez a fotó a nyolcadik kerület „mélyén”, a Kőrös utcában készült, egy ismeretlen

street art-művész alkotását ábrázolja, és egy palánkra festett hatalmas, vádló tekintetű szem látható rajta. A kép készítésekor a kissé viharvert palánkon még volt egy rés, amin keresztül egy pici, barátságos házikóra lehetett látni. A palánk elemeit azóta kicserélték, lefestették méregzöldre, és már nincsenek rajta rések.

KZS: *Az előbb, nagyon helyesen korigáltál a kötet címére vonatkozóan. Ennek kapcsán akartam megkérdezni: szerintetek végül is hány Budapest van? Úgy értem, azon túl, hogy létezik egy földrajzilag, közigazgatásilag jól behatárolható terület, amit így nevezünk.*

UDVARHELYI TESSZA: Arra a kérdésre, hogy hány Budapest van, szerintem a válasz: tízmillió, de lehet, hogy százmillió is – ahány ember a városban jár, mindenkinek van egy külön Budapestje. Nyilván vannak inkább közös és inkább széttartó élmények, de minden embernek van egy saját térképe meg érzete arról, hogy milyen Budapest.

EV: Számomra ez nem különösebben lényeges kérdés, az „ezerarcú városról” biztos, hogy nem álltam volna neki verseket írogatni. Budapest egyre inkább kibontakozó sokszínűsége szerintem abszolút örövendetes fejlemény, az pedig, hogy mindannyiunknak megvan a saját privát Budapest-képünk, szintén egy szívmengető trivialitás, de ezt a könyvet mégsem azért raktam ösz-

sze, hogy egyszerűen közreadjam a saját verziómat. Budapest földrajzi, várostörténeti, építészeti, kulturális vagy akár szociális arculatai számomra bizonyos értelemben érdektelenek. Sőt, talán furán hangzik egy Budapest-könyv kapcsán, de engem tulajdonképp maga a város sem érdekel. Budapest vonatkozásában per pillanat éppen az foglalkoztat, ami nem része, nem lehetne része a „városképnek”, és aminek az utóbbi évek során egyre meghatározóbbá váló jelenléte folyamatos és megszokhatatlan botrány. Engem kizárólag ennek a botránynak a természetrajza, és ennek a botránynak a morális konzekvenciái érdekelnek, íróként pedig elsősorban az, hogy a szüntelen megbotránykozás *jogát* fenntartsam, *hevíületét* pedig a saját – lehetőleg kellőképpen érzékletes – költői eszközeimmel tápláljam. A botrány, amiről beszélek, természetesen a hajléktalanság. A hajléktalanságban élők nem egyszerűen csak „színfoltot” jelentenek a város életében, a látványuk nem csupán a városi élet sok vizuális furcsaságának egyike, de ők azok, akik a pusztta jelenlétükkel cáfolnak meg mindent, amit a városról mint közös otthonunkról gondolunk. Ezt a tényt én a könyv írása során tulajdonképp a saját bőrömön is megtapasztaltam. Isten látja lelkemet, eredetileg nem feltétlenül rájuk „fókuszálva” kezdtem el ezt az én kis spéci, lírai jellegű

irodalmi bedekkeremet összeállítani, de szimplán csak amiatt, hogy az eddigiektől eltérően most a város egészének kontextusában próbáltam gondolkodni róluk, emiatt már első körben kénytelen voltam felszámolni a saját magam által kijelölt kereteket. Ez kábé olyan, mintha egy gasztronómiai témájú könyvben a húsleves hozzávalói, a zellerszálak és sárgarépahasábok között egyszer csak felbukkanna egy levágott emberi ujj. Egy ilyen fordulat hatására egy csapásra más síkra tevődik át minden. Ennek analógiájára azt hiszem elmondható, hogy valahányszor közönséges járókelőként elmegyünk egy utcán alvó ember mellett, akkor ez az igazán mindennaposnak mondható „városi élmény” minden egyes esetben kiragad minket a hétköznapi valóságából és az emberi élet legsúlyosabb kérdéseivel szembesít bennünket. Bizonyos értelemben „megszűnik” körülöttünk a város, és mindaddig nem „léphetünk tovább” – se íróként, se járókelőként – ameddig ezeket a végső kérdéseket nem tisztázzuk. Azt hiszem, leginkább ez lehet a magyarázata annak, hogy miért van az én Budapest-könyvemben sokak szerint „túlreprezentálva” ez a téma.

UT: Ahogy néztem a kiállítást, és ahogy olvastad a verseket, nekem úgy tűnt, hogy alapvetően kiolvasod a városnak a tereit, és megpróbálsz megmutatni, hogyan jelennek meg

a mély társadalmi ellentmondások a térben. Ez nagyon speciális látásmód, nem mindenki tudja a (városi) teret feltétlenül úgy olvasni, ahogy te. Az emberek a napi működésükben praktikus szempontból nézik a teret, és megpróbálják a számukra zavaró dolgokat kizárni a látókörükből. Próbálnak túlélni, és a napi életüket megélni. Ezek a versek számomra nagyon mély társadalomolvasatot képviselnek. Arról szólnak, hogy a térben hogyan jelennek meg a társadalmi ellentmondások, és hogyan reprodukálja maga a tér is a társadalmi ellentmondásokat. Nemcsak megmutatja, hanem megerősíti őket és még erősebben húzza meg a határokat.

Ami a szociális különbségeket illeti, a rendszerváltáskor erősen megváltozott az, hogy Budapesten mit látunk és mit nem. Ennek a tipikus példái mondjuk az 1989–90-es hajléktalan tüntetések voltak, amikor a hajléktalanok elfoglalták a Blaha Lujza téri aluljárót, a Keleti pályaudvart és a Déli pályaudvart, hogy munkát és lakást követeljenek.³ Nagyon sokan számoltak be arról, hogy ezekkel a megmozdulásokkal a rendszerváltás – ami egy egyébként viszonylag elvont dolognak tűnt azzal, hogy megérkezett a demokrácia – élesen és materiálisan megmutatta, hogy a komoly strukturális változás kilökte magából azokat az embereket a nyilvános térbe, akik korábban

nem jelenhettek meg. Ugyanúgy volt iszonyú méretű szegénység az államszocializmus alatt is, csak nem voltak láthatóak, és a kapitalista változással Budapesten erősen láthatóvá vált a szegénység. A rendszerváltás utáni években ez egy kicsit mérséklődött, de az utóbbi hét-nyolc évben újra megerősödött.

A legtöbben, akik itt ülnek, azt gondolják, hogy Budapest a világ egyik legélhetőbb városa. És egyébként én is közöttük vagyok, mert számomra is ilyen. Azoknak, akiknek társadalmilag és gazdaságilag nagyjából rendben van az életük, Budapest egy tökéletes hely, szuper tömegközlekedéssel, ilyen kávézókkal, mint ez, bicikliutakkal és még mindig viszonylag jó iskolákkal. Ehhez képest azonban van egy jókora réteg, akiknek a személye és az élete sokkal kevésbé látható. Az, hogy te, Virág, meglátod őket, nem magától értetődő. Sok embernek olyanok a napi útvonalai, hogy soha nem fogja ezt meglátni, és azt fogja gondolni, hogy Budapest egy fejlődő nagyváros, mert már futárkijelzők is vannak a buszmegállóknál. Bizonyos részei a városnak valóban szépen fejlődnek, viszont az itt élő embereknek jelentős része durván elnyomorodik. És ennek csak egy nagyon-nagyon kicsi része *látható*. Az emberi szenvedésnek a jelentős része még mindig zárt ajtók mögött folyik.

EV: Én viszont a *láthatóság* szempontjából is hatalmas változást érzékelek. A *100 kis budapest* elejére *átjáró* címmel betettük mottóként az *Udvarok* című első könyvem egyik versét. Ez a vers, ez az „átjáró” (ami egyébként eredetileg a Gozdu udvar hosszú átjáró udvaráról szólt), egy halvány, szimbolikus szállal kapcsolatot teremt a két könyv között. Az szintén egy Budapest-témájú könyv volt, szintén fotókkal párba állított szövegek voltak benne. A kilencvenes évek elején született, azokban az időkben, amikor a házak belső udvarai még nem voltak elzárva a járókelők elől. Egy körbenézés erejéig bárki simán besétálhatott ezekbe a kis félprivát, belső, városi terekbe. Ha bementél, láthattad a város *igazi arcát*. Most viszont már nem kell bemened, hogy lásd. Olyan ez, mint egy kifordított kesztyű: az emberi nyomorúság szó szerint kiült a kapuk elé. Most, huszonhárom év elmúltával már nem volt szükségem rá, hogy bekéredzkedek bárhová, szimpla járókelőként is eleget láttam ahhoz, hogy meg tudjam írni ezt a könyvet. „Az *igazság az utcán hever*” – mondhatnánk Tessza 2014-es könyvének a címével. Mostanra mindannyiunk számára láthatóvá és nyilvánvalóvá váltak a dolgok. A szövegeim legalábbis azt állítják, hogy igenis, épp eleget látsz ahhoz, hogy minimum elképedj. Úgyhogy talán az én könyvem címe sem véletlenül lett *világító testek*.

UT: Azért mondtam az elmúlt hét-nyolc évet, mert Magyarországon a rendszerváltás óta még soha nem volt akkora mértékű a szegénység, mint ma. Ez az elmúlt hét-nyolc év kormánypolitikájának az eredménye. Emellett a társadalmi egyenlőtlenségek is nőnek. Amit te látsz, az abból ered, hogy iszonyatosan nagy az ellentét a között, hogy mennyi pénz megy bele bizonyos fejlesztésekbe, és ehhez képest milyen sok ember milyen állapotba kerül ebben a városban. A verseid a kapitalizmus ellentmondásait mutatják meg. A háttér változik (fejlődik), és ezért lógnak ki a képből jobban azok az emberek, akik szegényebbnek tűnnek. Olyan, mintha fejlődne a város, de nagyon-nagyon sok embert hátrahagyunk, és az ő életükben egyáltalán nem fejlődik semmi, sőt, inkább visszafejlődik.

KZS: Sokan élnek ebben a városban, akik egyszerűen nem veszik észre vagy nem olyan élesen érzélik a növekvő mértékű szegénységet és városi nyomort. Ami azért is lehet, mert ezek az emberek olyan helyen laknak, ahol a szegénység nem látható, vagy nem annyira látványos. Vannak a városnak olyan útvonalai és terei, ahol nem kell elfordítani a fejünket vagy becsukni a szemünket, hogy a szegénységet ne lássuk. Ha ez így van, vajon lehet-e kárhozzátatni azt, aki nem észleli a problémákat. Hol kezdődik az egyén morális felelőssége?

UT: Én biztos nem ítélnék el senkit, mert nem veszi észre, hogy miközben neki jó, másoknak nem olyan jó. Azt felelősségnek gondolom, hogy az ember ezt próbálja meg érzékelni, de az, hogy nem érzékeli, nem gondolom, hogy személyiségi probléma lenne. Inkább a tudatoság hiányára utal, amit viszont lehet fejleszteni.

KZS: Amit nem látunk mindennap, azt jó eséllyel nem is ismerjük igazán. Az ismeretlenhez pedig sok esetben a veszélyesség képzete társul. Ha valamit veszélyesnek tartunk, azt józan belátással igyekszünk is elkerülni. Arra gondolok, hogy a szegénység által sújtott terek elkerülése talán mégis lehet tudatos döntés eredménye. Amiről rögtön eszembe jut, elképzelhető-e, hogy egy hajléktalanságban élő ember veszélyesnek tarthatja a városnak azokat a tereit, amelyek a szociális helyzete miatt nem belakhatóak számára? Mondjuk egy elegáns plázát, vagy egy gazdagabb környék utcáit, amelyeket nem tud az általa szokott módon használni.

UT: Azt kérdezed, hogy a biztonságérzet osztályszempontból tud-e változni? Persze, mindenképpen. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy nagyon különböző osztályhelyzetű terekben szoktam megfordulni. Pasaréten élek, ott születtem, az anyukám is ott született, szóval klasszikus jólétben élő budai családból jövök, és ha nem foglal-

koznék a lakhatás kérdésével, akkor soha nem láttam volna, mondjuk a tizedik kerületi Hős utcát vagy a Noszlopy utcát vagy a Diószegi utcát a nyolcadik kerületben vagy akár a kispesti erdőket, ahol emberek kunyhóban élnek. Ha ezeket a helyeket nem ismerném, az én világom egészen máshogy nézne ki. Azt is gondolnám, hogy az én ún. városhoz való jogom egyre inkább tágul, mert egyre több lehetőségem van, egyre több térhez jutok hozzá. Ezzel szemben azoknak az embereknek, akik mondjuk a kispesti kiserdőben laknak, egészen más a percepciójuk az- zal kapcsolatban, hogy a város mennyire fejlődik. Például azért, mert el akarják bontani a kunyhóikat, másrészt ki akarják vágni az erdőt, amiben élnek. Pedig az fontos, hogy az én városhoz való jogom valójában így ugyanúgy csorbul, mint az övék, és csak akkor lehet jobb ez a város, ha mindannyiunknak az.

A biztonság kérdésére visszatérve: mindenképpen van a jobb módú és a szegény emberek között egy kölcsönös félelem egymástól, és ez biztos, hogy csak akkor tud csökkenni, ha megtanulnak egymás tereiben létezni. Ma kiváltságnak számít, ha valakinek lehetősége van osztályalapon átlépni tereket. Az, hogy én belelephetek egy kunyhólakó család otthonába, olyan kiváltság, ami nagyon kevés embernek adatik meg, cserébe viszont megváltoztatja az ember éle-

tét. Valami olyasmit lát és olyan do- logban érzi magát otthon, amit mások egy kupac szemétnak látnak. Én ezeken a helyeken már nem érzem magam veszélyben, de amikor elő- szőr odamentem, abszolút nem éreztem biztonságosnak.

Mondanék egy példát a másik ol- dalról is, ami *A Város Mindenkié*⁴ ta- pasztalata. Ebben a szervezetben na- gyon sok hajléktalan aktivista van, és például az, hogy ők egy ilyen hely- re, ahol most ülünk, eljőjenek, iszo- nyú nagy meló lenne. Ahhoz, hogy meggyőzzük őket arról, hogy itt nem fogják őket utálni és bejöhetnek ab- ban a ruhában, amiben vannak, és nem fogjuk bűdösnek tartani őket, vagy ők saját magukról nem fogják azt gondolni, hogy nem idevalók, ahhoz nagyon sok meggyőzés, baráti szeretet és támogatás kell.

KZS: Azért kérdeztem, mert szerintem Virág verseinek nagyon jelentős részé- ben erről is szó van. Ahogy készültem a beszélgetésre, többször elolvastam azt a szöveget, amelyben egy metrálóuljáró üvegfala mögött vagy mellett, folyama- tosan fekszik egy ember.⁵ Egyfelől arról van szó, hogy nem tudjuk, ez az ember mindig ugyanaz-e, de az is sejthető, hogy ez az ember ott, az üvegfal mögött biz- tonságban, de legalább a körülményei- hez mértén komfortosan érzi magát.

EV: Abban a bizonyos versben a Batthyány téri mozgólépcső és a Par- lamentre(!) néző üvegfal közti résről

van szó, úgyhogy ebben a „helyszín-választásban” azért benne van az „akasszátok föl a királyokat” primitív – de persze nagyon is jogos – indulata.

KZS: *Miközben ennek az embernek az állandó otléte az arra járó, középosztálybeli embereket, legalábbis úgy képzelem, újra és újra kizökkenti.*

EV: Nyilván reálisabban látja az ember a világot, ha a Józsefvárosban lakik, mint például én most, nem pedig Budán, vagy a Nádor utcában, ahol korábban éltem. Ebből a szempontból határozottan szerencsésnek érzem magamat, mert szerintem a testközeliség semmivel sem pótolható tapasztalat, ami egyébként a *világító testek* elkészítésénél is fontos szempont volt. Ebben a verseskötetben rímek ugyan nincsenek, kárpótlásként viszont két „extrával” is fel van szerelve. Az egyik a szövegekhez tartozó GPS-koordináták, a másik a fotók. A GPS-koordináták feltüntetésével azt szerettem volna érzékeltetni, hogy ezek a szövegek szándékuk szerint, és keletkezéstörténetüket tekintve nagyon is *benne vannak* a világban, vagyis – bizonyos fenntartásokkal, de – konkrétan és számszerűsítve kijelölhető a térben az a pont, amihez a vers alapjául szolgáló élmény kötődik. Ez egyfajta jelzés, hogy én, a vers írója a saját fizikai valóságomban *ott voltam*. A másik „extra szolgáltatás” a fotók,

ami most leginkább abból a szempontból érdekes, hogy olyan „textúra-fotókat”, amelyenket ez a könyv tartalmaz, kizárólag testközelből lehet készíteni. Magyarán, muszáj közel hajolni, jelen lenni, *benne lenni* a képben, a versben, a problémában.

És egyetértek Tesszával, a közel lépés bátorsága egészen kivételes adomány, ebben a tekintetben én is nagyon sokat köszönhetek az AVM-nek. Az én „tűzkeresztésem” talán a Határ úti kiserdő volt még 2012-ben, ahol – egy készülő tárcanovella kedvéért – összebarátkoztam egy házaspárral, akik – néhány száz méterre a metrómegállótól – egy földbe vájt kunyhóban éltek. Többször is visszajártam hozzájuk beszélgetni, és később abszolút szimbolikusnak éreztem, hogy aznap reggel, amikor a kerület „köztisztasági akció” keretében brutális módszerekkel és abszolút jogtalan módon néhány óra leforgása alatt elbontotta a kunyhójukat, akkor nem lehettem ott. A tárcanovella persze idővel elkészült – nesze semmi, fogd meg jól – az AVM-es aktivisták viszont ott voltak aznap is, és ugyan megakadályozni nem tudták a kunyhóbontást, de azzal, hogy a rendőri intézkedést is bevállalva a saját testükkel próbálták védeni két ember otthonát, ezzel egy csomó vonatkozásban mégis iszonyúan sokat tudtak segíteni.

Ez egyébként nagyon lényeges eltérés és hatalmas *előny* a Tesszáék ol-

dalán. Az aktivizmus és az irodalom hatásmechanizmusa között valahol itt van a legnagyobb különbség. Én közel lépek, bevonódom, megírom, és ennyi. Ott maradok egyedül a tehetetlen dühömmel, a tényleges *elaboráció* minden lehetséges esélye nélkül. Az írás ebből a szempontból tulajdonképp nem csinál mást, mint a zene a Kreutzer-szonáta beszélője szerint: felzaklat és magadra hagy. Ehhez képest például bármiféle AVM-es megmozduláson részt venni – annak ellenére, hogy én magam az AVM-nek se tagja, se ún. szimpatizánsa nem vagyok, maximum lelkes rajongója – hihetetlenül felszabadító tud lenni, valószínűleg éppen a határátlépés lehetősége miatt. Abba az igazságtalan helyzetbe ugyanis, amit a hajléktalanság jelent, nemcsak a hajléktalanságban élő van *bezárva*, hanem az is, aki ezen az igazságtalan helyzeten felháborodik. Ugyanúgy foglya vagyok ennek a felállásnak, ha nincs módom ellene tiltakozni. És engem is szabaddá tesz, ha ezt megtehetem.

KZS: *Azt hiszem, te vagy az élő példa, hogy az irodalom eszközeivel is lehet hatékonyan küzdeni a társadalmi igazságtalanságok ellen.*

EV: Ez egészen másféle „hatékonyság”. Éppen azért, mert maga a határátlépés nem történik meg benne. Az írás önmagában nem jelent határátlépést, mert írónak lenni osz-

tályhelyzet, ezen nincs mit szépíteni, és ez az osztályhelyzet ezer és egy vonatkozásban fogva tart. Ha én, teszem azt, részt veszek egy kilakoltatás elleni tiltakozó akcióban, és a kilakoltatással fenyegetett család küszöbén üldögélve a saját testemmel próbálom meg feltartóztatni a végrehajtókat, az mindenképp „hatékonyabb”, mint ha mondjuk írok egy dühös verset, de korántsem azért, mert a tiltakozó akció révén ténylegesen nagyobb az esélye annak, hogy „megtörténik” a csoda, és sikerül megakadályozni egy igazságtalan hatósági intézkedést. A csoda az esetek 99,9 százalékában sajnos nem történik meg, se a dühös versek, se a tiltakozó akciók következtében. Egy valami viszont egész biztosan megtörténik ott, a *küszöbön* üldögélve, és az pont a határátlépés. Márpedig szerintem ez mindennek az alapja. A saját testemmel demonstrálni, hogy a lényegyet tekintve nincs köztünk különbség, és a téged ért igazságtalanság az én személyes ügyem is. Ez az, amit az AVM tud. És minden kézzelfogható siker, amit az évek során elértek, ennek a nagyon is gyakorlati tudásnak köszönhető. Ehhez képest a vers semmi. Vak dióként dióba zárva lenni – nem több.

UT: A Batthyány téri példához visszatérve: az is izgalmas ezekben a versekben, hogy megjelenik bennük a mélyebb térolvasás. Ha nekem azt mondod, hogy Batthyány tér,

ott fekszik egy ember az üveg mögött, és nem lehet tudni, hogy mindig ugyanaz-e, akkor az jut eszembe, hogy ennek a térnek nagyon sokféle olvasata lehetséges.

Már az is egy lépés a helyzet megértéséhez, hogy megpróbálunk nagyon sok rétegben olvasni egy tereket és a benne élő embereket. Most az jutott eszembe, hogy ő biztosan mindig ugyanaz az ember, és hogy ez nagyon bensőséges tér lehet számára. Hogy neki az a hely az otthona. És valószínű, hogy ezt rajta kívül kevesen gondolják így. Neki valószínűleg nagyon sokat jelent, hogy mindig ugyanazon a helyen van. Egy hajléktalan embernek az életét lehet azzal veszélyeztetni, ha elküldik egy olyan helyről, ahol egyébként mindig lenni szokott. Mert egy egész ökoszisztéma, vagy társadalmi szisztéma alakul ilyenkor ki arra, hogy ő ott életben maradjon. Sokszor gondoskodnak ott róla, és a város kellős közepén még mindig inkább biztonságban van, mint elrejtve valahol. Ezért is nagyon veszélyes a hajléktalan emberek köztéri üldözése: kiszakítja őket ezekből a számunkra veszélyesnek tűnő, de a számukra még mindig biztonságos terekből. Mert ezekben a terekben még mindig biztonságosabb lenniük, mint ha vadidegen, kieső helyekre kellenek elmenniük. Ezek a terek nagyon furcsa módon egyfajta otthonként funkcionálnak.

Másrészt viszont, ugyanez a tér, a példánál maradva a Batthyány tér, erőszakos hely is, mert, nagyon sok ott a hatósági zaklatás. Az utcabútorokat pedig kifejezetten úgy alakították ki, hogy a hajléktalanok ne tudjanak a padokra feküdni. Bele van írva a térbe a társadalmi erőszak és az üzenet, hogy *nem akarom, hogy itt legyél, nem ide tartozol, nem tartozol közeánk*. Sokszor kevésbé látványos, de annál erőszakosabb eszközökkel próbálják meg elüldözni az embereket.

És végül, számomra ennek a térnek a harmadik olvasata az, hogy ez egy politikai tér. Körülbelül tíz évvel ezelőtt olyan akciókat hajtottunk végre, amelyek során levágtuk a padkarfákat a padokról, és installációkat gyártottunk belőlük, amelyeket aztán tüntetéseken állítottunk ki, hogy tiltakozzunk az erőszakos terek ellen.

EV: Igen, azt nekem is nagyon érdekes volt végigkövetni, hogy milyen különböző szakaszai voltak az AVM történetének, mondjuk, a demonstratív guberálástól kezdve a Kossuth terre való tüntetőleges kifekvésen át egészen a most szerveződő és remélhetőleg több ezres Lakásmenetig. Egyébként ebben is fontos különbséget látok alkotás és aktivizmus között. Nyilván közhely, de számomra mégse magától értetődő, hogy az aktivista mindig többféle stratégia közül választhat, megen-

gedheti magának, hogy reálpolitikus legyen, gondolkozhat több lépéssel előre és taktikai megfontolásból hozhat kompromisszumot – de egy vers nem. Egy vers szerintem sohasem lehet reálpolitikus, egy jó vers minden esetben radikális – talán éppen a személyessége miatt. Egy vers csak akkor hiteles, ha személyes, ha viszont személyes, akkor nem kívánhat mást a másik embernek, mint amit magának kívánna: a legjobbat. Ehhez képest én úgy látom, hogy mostanában nagyon sok civil szerveződés kényszerül arra, hogy átmeneti kompromisszumot kössön. Hogy bizonyos értelemben elfogadja a fennálló helyzetet, és azon belül próbáljon meg küzdeni az érintettek jogaiért. Az, ahogy a prostitúció elleni küzdelem jegyében egyes szervezetek most a szexmunkások legkülönbébb jogaiért küzdenek, nagyon hasonlít ahhoz, mint amikor az AVM a hajléktalanság felszámolásának távoli célját egy időre félretéve kénytelen a hajléktalanságban élők legalapvetőbb jogaiért, például a szabad helyváltoztatáshoz és az egyenlő bánásmódhoz való jogukért küzdeni a „hajléktalantörvényként” elhíresült szabálysértési törvény ellenében. Sarkosan fogalmazva ez tulajdonképp azt jelenti, hogy azért küzdünk, hogy az othontalan emberek hadd aludjanak az utcán. Ez egy valós és szükséges kompromisszum, egy távoli, ideális cél érdeké-

ben meghozott tudatos, reálpolitikai lépés, de egy vers ilyet nem tud. Egy vers nem taktikázhat, nem hozhat kompromisszumokat, és ha valamilyen romantikus *küldetése* mégiscsak van az irodalomnak, akkor szerintem éppen az, hogy azt a fajta türelmetlen kérlelhetetlenséget képviselje, amit egy aktivistának időről időre félre kell tudnia tenni.

KZS: Igen, teljesen világos. Viszont ha ez a kompromisszumkészség az aktivizmussal összefüggésben mégiscsak igaz, akkor az én olvasatomban ez azt is jelenti, hogy egy olyan folyamat részesei vagyunk, amelyben a szegénységben élők kiszolgáltatottsága, a szolidaritás hiánya fokozatosan magától értetődővé válik. Ha így van, akkor mit tudunk tenni ez ellen?

UT: Én 2005 óta vagyok aktivista lakhatási területen, és azóta sokkal szolidárisabbak lettek az emberek a hajléktalan és a lakásszegénységben élő emberekkel, mint amikor én ezt a munkát elkezdtem. Viszont ezzel szöges ellentétben változott a kormányzati hozzáállás. Most éppen szétverik az országot a fejünk fölött, és emiatt az emberek egy kicsit jobban öszszezárnak. Katasztrófa, hogy ahhoz szét kell, hogy verjék az országot a fejünk fölött, hogy összezárjunk, és a szolidaritás nem feltétlenül természetes, hanem ki kellett, hogy váltsa valami mélységes felháborodás vagy botrány. Egyébként abban, hogy az

emberek érzékelik ezt a botrányt, például a művészetnek és az aktivizmusnak van szerepe.

Amikor megírtam az első szakdolgozatomat a hajléktalanságról 2006-ban, és ennek kapcsán médiaelemzést csináltunk, akkor a médiában kilencven százalékban a hajléktalanság a pisi-kaki kategóriában jelent meg. Az összes cikk, ami a hajléktalanságról szólt, arról beszélt, hogy folyik a sárga húgy az aluljáróban, és a hajléktalanok büdösek, gusztustalanok, pszichiátriai betegek és elvált férfiak. Ha ma csinálnánk egy ilyen médiafigyelést, akkor sok-sok cikk és műsor jelenik meg arról, hogy a hajléktalanság lakhatási kérdés: a társadalmi igazságosság és a szegénység kérdése.

Amikor elkezdtem aktivistáskodni, akkor nem voltak lakhatással érdemben foglalkozó önszerveződések Budapesten, ma pedig van kb. tíz. És oké, hogy a legtöbb ilyen szervezet ételt oszt⁶, de amikor én ezt elkezdtem, akkor összesen egy osztott. Biztosan emlékeztek, hogy a TV2-nek legutóbb volt egy borzalmasan felháborító riportja, ami arról szólt, hogy a hajléktalan emberek megint széthugyozzák az aluljárót és miattuk van minden, és ez ellen nagyon sok más médium felszólalt, a médiahatóság is elítélte őket és nagy bírságot kell, hogy fizessenek. Amikor elkezdtem az aktivizmust, akkor minden cikk ilyen volt. Tíz év után

pedig eljutottunk oda, hogy legalább a média saját magából kiveti az ilyen megnyilvánulást. Szerintem ez a mi munkánk eredménye, vagyis minden olyan embernek és szervezetnek az eredménye, aki a lakhatás ügyében bármit is csinált az elmúlt időszakban.

Egyébként meg teljesen értem a türelmetlenséged. Lehet, hogy mi nem tűnünk türelmetlenek, de borzasztóan türelmetlenek vagyunk, hogy ennyi év alatt ennyit értünk el, és mindeközben pedig csökkent a szociális bérlakás állomány, kétszeresére nőttek a kilakoltatások és megszűnt a lakásfenntartási támogatás. Tök jó, hogy a médiában már nem szarozzák le a hajléktalanokat úton-útfélen, de egyébként meg minden más egyre rosszabb. Nem mondom, hogy ez borzasztó nagy siker, csak azt mondom, hogy éppen a társadalmi szolidaritás mértéke valóban, és pozitív irányba változott. Erre kell építenünk, vagyis a növekvő szolidaritásra építve kell kiharcolnunk a lakhatáshoz való jogot, és az embereket rávenni arra, hogy az ételosztáson túllépve, politikai követelésekkel lépjenek föl.

EV: Nekem is ambivalens érzéseim vannak ezzel kapcsolatban. Egyrészt életem egyik legnagyobb élménye volt, amikor néhány éve egy nehéz sorsú család megsegítésére szűk körben elindított mini-mozgalmunkhoz egymás után csatlakoz-

tak vadidegen emberek, akiknek egy jelentős része éveken át velünk is maradt. Ekkortájt szembesültem vele, hogy a világ tele van végtelenül szolidáris és fáradhatatlanul segítőkész emberekkel, akiknek a mindennapi élete szerves részét képezi a jótékonykodás mindenféle formája. Hogy az általános közöny rémisztő felszíne mögött létezik az egymásról való gondoskodásnak egy állandóan mozgásban lévő, láthatatlan hálózata. Adománycsomagokkal megpakolt Renault-kisbuszok robognak az éjszakában, és zárás után fiatal egyetemisták terítik a városban az eladatlanul maradt péksüteményt. A baj csak az, hogy az embernek az az érzése, hogy minél bejáratottabban zajlik ez a fajta permanens tűzoltás és életmentés, annál inkább hajlamosak vagyunk megbékélni a gazdagokra és szegényekre, jófejekre és rászorulókra felosztott világgal. Hogy épp a saját jófejségünkkel működtetjük és konzerváljuk a fennálló szisztémát. Íróként én ráadásul kifejezetten árulónak érzem magam minden ilyen helyzetben. Tisztelni ugyanis lehet és kell is azt, aki minden vasárnap átengedi a belvárosi vendéglője konyháját, hogy ott kétszázötven vadidegen, éhező emberre főzzenek, de íróként-költőként-külső megfigyelőként azonosulni csakis azzal a szerencsétlen sorsú későn-érkezővel lehet, akinek aznapra már megint pont nem jutott sorszám. És azért

azt is látni kell, hogy ugyanaz a jószándékú kéz süti hajnalok hajnalán egy hidegkúti ikea-konyha mélyén a bögrésmákost, mint aki a kordonzalagot horgolja rózsaszín fonálból, hogy azért az ételosztáson ne legyen „keveredés”.

UT: Fontos feladat, hogy megpróbáljuk átlépni ezt a mi és ők határvonalat. Nemrég volt a Habitat for Humanity-nek egy beszélgetése, ahol szó volt arról, hogy a magyarok milyen nagy százaléka költi a bevételének több mint negyven százalékát lakhatásra. Ha most csinálnánk egy felmérést az itt ülők között, hogy hányan költik a jövedelmük több mint negyven százalékát lakhatásra, akkor valószínűleg többen feltennék a kezüket. Vagy ha megkérdeznénk, hogy közületek hány embernek van például laccímproblémája, mert nem tud bejelentkezni az albérletébe, vagy hányatokkal történt olyan, hogy nem tudatok befizetni valamilyen számlát, vagy el kellett döntenetek, hogy internetet vagy elektromosságot fizettek... Nagyon fontos lépés az is, hogy ne mindig úgy gondolkozunk, hogy *mi* segítünk *nekik*. Hogy *mi* vagyunk *itt*, és *ők* vannak *ott*, és *ők* valakik, akikhez le kell hajolni és segíteni kell, hanem felismerjük azt, hogy ez egy közös küzdelem. Mi azért küzdünk, hogy nekünk ne kelljen hajléktalanszállóra menni, ha kirak minket a főbérletlőnk, vagy ha elviszi a bank a hiteles lakásunkat. Fel

kell ismernünk, hogy ez a saját közös érdekünk, és nem csak valaki másnak az érdeke. Nem kedves vagyok, meg jó fej, ha segítetek, hanem a közös országunkért küzdünk.

EV: Az a baj, hogy szerintem ez a logika nem nagyon működik. Aki veszélyben érzi a pozícióját, az minden jószándéka ellenére épp a távolság fenntartásában, a pozíciók bebetonozásában és a jelenlegi helyzet valamiféle barátságos és joviális konszolidálásában lesz érdekelt. Nemrég a Bástyá utcában meghalt egy otthontalan ember, nem sokkal azután, hogy az önkormányzat rács-csal elkerítette a fekhelyüül szolgáló falmélyedést. A környék kedves, szimpatikus, jószándékú lakói egy kis megemlékezéssel búcsúztak tőle. Zátrok Lászlót – akit egy korábbi levelükben „a Mi Hajléktalanunk”-nak neveztek – a megemlékezésen felolvasott nekrológjukban „szomszédjukként” emlegették. Felidéztek, hogy a férfi, akinek egyébként „csinos ruhái” voltak és nem zavart senkit, minden reggel összepakolta a „hálósobáját” és átköltözött a „napaliba”, az utca másik végébe. Senki

sem vitatja a lakók jóindulatát, de a hajléktalanság konszolidálásának ez a szeretetteljes szándéka számomra legalább olyan ijesztőnek és veszélyesnek tűnik, mint a nyílt és agresszív elutasítás. És erre a – nyilván szellemesnek szánt – szóhasználat csak ráerősít. Pedig az utca senkinek sem az *otthona*. Egy falmélyedés senkinek sem a *hálósobája*, és a hajléktalanságban élő emberek nem a *szomszédaink*, hanem többek között épp annak a rendszernek az áldozatai, amely rendszernek mi magunk a kedvezményezettjei vagyunk. És ezt az igazságtalan felállást nem lehet néhány kedves szóval és egy tál lecsómaradékkal kompenzálni. Több lépéssel előre gondolkodó AVM-esként, aktivistaként, reálpolitikusként persze lehet az utcán élőket körülvevő közhangulat oldódásának örülni, és mindezt egy hosszú küzdelem első eredményének tekinteni, de a magamfajta, kiöregedett rétoroknak addig is minden megszólalásukhoz mániákusan hozzá kell gondolniuk, hogy *ceterum censeo*, a fennálló gazdasági-társadalmi berendezkedést márpedig meg kell változtatni.

JEGYZETEK

---

1. 2017. szeptember 18-án *kisbudapest* címmel nyílt kiállítás Erdős Virág fényképeiből és verseiből a Kelet Kávézóban. A kiállítás képeiből be-

folyó összeget a szerző adományként ajánlotta fel A Város Mindenkié csoport 2017 októberi 7. *Lakásment* megvalósításának elősegítésé-

- re. A beszélgetés szeptember 18-án hangzott el.
2. Erdős Virág: *Világító testek. 100 kis Budapest*, Magvető, 2016.
  3. 1989–90 telén a pesti pályaudvari hajléktalاندemonstrációk a rendszerváltás egyik sokkját jelentették. A tüntetők nemcsak a polgárok között, de a jelenségre rendvédelmi erőkkal rácsodálkozó hatalom köreiből is riadalmat keltettek. 1990 szeptemberében az Antall-kormány a Nemzeti megújulás programjának keretében kormánybiztost nevezett ki a „hajléktalankérdés” megoldására, és válságstábot állított fel. 1990. október 30-án a MÁV bezáratta a pályaudvarokat. Domszky Gábor ugyanezen a napon lett Budapest főpolgármestere. Első útja a Kelet felé vezetett, ahol a sajtó nyilvánossága előtt biztosította a hajléktalanokat: segít sorsuk rendezésében.
  4. A Város Mindenkié csoport (az AVM) olyan hajléktalan, hajléktalanságot megtapasztalt és lakászegénységben élő aktivistákból és szövetségeiből áll, akik tenni akarnak egy egyenlőségen alapuló és igazságos társadalomért. Céljuk, hogy kiálljanak a hajléktalan emberek méltóságáért és küzdjenek a lakhatáshoz való jogért. A szervezet minden tevékenységében – a döntéshozástól az akciók szervezéséig – a hajléktalan és lakászegénységben élő emberek vezető szerepet játszanak.
  5. Erdős Virág: *(kérdőjel)*. In *Világító testek*. 26.
  6. A civilek ételosztását egy miniszteri rendelettel épp most tervezik korlátozni, illetve akár betiltani: eszerint az ételosztáshoz szükséges területfoglalási engedélyt tagadnák meg. *(A szerk.)*

A Wallenberg Egyesület Ember Mária-díjára már lehet díjazottakat jelölni.

A kiírást az Egyesület honlapján találják meg. www.wallenbergegyesulet.hu

Vagy írjon mailt: wallerbergegyesulet.elnok@gmail.com

**ÁLLJ FEL A FOTELBŐL
ÉS CSATLAKOZZ!**
info.nyomtassteis@gmail.com

NYOMTASS TE IS
HÍREK, AMELYEK NEM JUTNAK EL MINDENKIHEZ
WWW.NYOMTASSTEIS.HU

TÁMOGASS TE IS!
Magnetbank
16200223-10026130
eDemokrácia Műhely Egyesület

Tar Sándor: író, melós, ügynök

Tar Sándor életútja, pályája, karriertörténete, kapcsolati hálója egészen különleges mintázatot alkot, hiszen valamennyit alapvetően meghatározta az a bonyolult konstelláció, amit a címben is jelzett három szerep együttese jelentett számára. Aligha túlzás azt állítani, hogy egyedülálló szerepegyüttesről van szó az ő esetében, hiszen kevés olyan alkotót említhetünk, akinek művészi munkája mellett hasonló szerepei is voltak. Olyanról sajnos bőven tudunk, aki értelmiségiként jelentéseket írt, s arra is van példa, hogy valaki munkásként éri el első irodalmi sikereit, ám az ilyen esetek nagy részében a fizikai munka csupán az életút egyik állomása. Tar személyében azonban egyesült ez a három, külön-külön is kivételes szerep, meghatározó hatással volt az életére, pályájára, értelmiségi önképére, sorsára és emberi-szakmai megítélésére, s a köztük levő feszültség előbb az író, majd az embert tette tönkre.

Egy olyan alkotóról van szó személyében, aki egészen alacsony, paraszti sorból származott, s gyári munkás, technikus lett belőle. Életútjáról több interjúban is mesél, s elmondja, hogy egy kis faluból származik, egy komfort nélküli házban nőtt fel, téveszben dolgozó szülők gyermekeként, s számára a debreceni technikum a kiemelkedés lehetőségét jelentette; többször is hangsúlyozta, hogy ahonnan ő jött, onnan legfeljebb idáig lehetett eljutni. A gyári munka előrelépés volt számára a szülők életformájához képest, noha arra is sokszor utal, és több novellájában is szóba kerül, hogy megélhetést, stabil egzisztenciát ez sem jelentett. Másoktól eltérően azonban ő soha nem hagyta el azt a közeget, ahonnan „kiemelkedett”, hanem élete végéig a gyárban, a kocsmában, a munkások között érezte otthon magát. Számos olyan író, ismerünk a huszadik századi magyar irodalomban, aki paraszti vagy munkássorból

származott József Attilától és Móricz Zsigmondtól kezdve Illyés Gyulán át Hajnóczy Péterig vagy akár Borbély Szilárdig, vagy gondoljunk Kertész Ákosra, Fejes Endrére (a sort hosszan folytathatnánk), ám nekik sikerült feljebb lépni a társadalmi „ranglétrán”, és értelmiségivé válniuk – még ha ennek némely esetben nagy ára is volt. Bizonyos értelemben tipikus karriertörténetek ezek, hiszen a magyar irodalom- és művelődéstörténetben ismert és kutatott ez a karrier- és életút mintázat.

Tar Sándor azonban kilóg ebből a csoportból. Számára sohasem volt reális lehetőség az, hogy otthagyja a gyárat, és főállású értelmiségi váljon belőle. Ahogyan egy interjújában mondja: „Az írósgót egyáltalán nem vettem komolyan, a gyári munkát tekintettem életpályának, ott éppen emelkedőben voltam, művezető lettem, hát ez már valami. [...] Túl későn kerültem be ebbe a társaságba, más embereket, más barátságokat szoktam meg” (*Hajdú-Bihar Megyei Napló*, 1996. Prekáczó Ágnes). Elsőre talán meglepő egy írótól, ha azt mondja, hogy nem vette komolyan az írói pályát, Tar azonban már negyven éves volt, amikor az első kötete megjelent, és addigra már hosszú ideje élt gyári munkásként, vagyis ha akart volna, sem tudott volna könnyen váltani. Ám ha magát a pályát

nem is, az írói munkát annál komolyabban vette: interjúból tudjuk, hogy már egészen fiatalon elkezdett verseket írni, levelezéséből pedig az is kiderül, hogy már németországi tartózkodásai idején is folyton arra kérte levelezőtársait, hogy küldjenek neki történeteket, s barátai is íróként emlegették. A meglehetősen közepszerű versek azonban soha nem tették volna ismertté a nevét. Az áttörést az hozta meg számára, amikor 1977-ben megnyerte a *Mozgó Világ* szociográfiai pályázatát.

Több interjújában és a naplójában is elmesélte ennek a történetét. 1977. február 7-én kapott értesítést róla, hogy az övé lett a díj, és meghívták az ünnepélyes eredményhirdetésre. Az addig még csak munkások, gyári emberek között mozgó Tar rettentően izgult, enni sem bírt aznap, és mielőtt felment a szerkesztőségbe, bevett két nyugtatót. „A szerkesztőségben jótékony kupleráj volt, megnyugodtam. Farmer, hosszú haj, szakáll, stb. Mindenki értelmiségi. Én nem. Mindenki író, újságíró, stb. Én nem.”¹ A díjat 5000 Ft-ról felemelték 7000 Ft-ra, ez akkoriban több volt, mint egy havi fizetése. A második helyezett Csalog Zsolt lett, akivel a díjátadón ismerkedett meg, s aki Kennedy Jánossal is összeismertette. A díjnyertes, *Tájékoztató* című novella az NDK-beli tapasztalatokon alapul, a lap közölni is akarta, ám a nyomda visszadobta. Tar ezután került

kapcsolatba Kenedi Jánossal, aki akkoriban éppen egy olyan antológiát szerkesztett, amelyben hasonló, a cenzúra által betiltott munkák jelentek meg a második nyilvánosságban. Ennek a szamizdat-kiadványnak *Profil* volt a címe.

Tarnak akkoriban még fogalma sem volt arról, hogy egy ellenzéki csoporthoz csapódott, mint ahogyan arról sem sok, hogy mi az a szamizdat. De egy interjúban arról mesél, hogy akkoriban még csak formálódott a későbbi demokratikus ellenzék, ami a *Profil* idején még inkább laza kötődésű csoport volt. Saját magáról pedig úgy érezte, hogy kilóg innen, hiszen sem budapesti, sem pedig értelmiségi nem volt. Vidéki munkás volt, aki néha a fővárosba utazott, hogy találkozzon a budapesti, ellenzéki értelmiséggel, ám sohasem érezte magát igazán közülük valónak. Nem tudott például repülő egyetemekre járni, hiszen dolgozott, és véleménye szerint ellenzéki barátai is óvakodtak attól, hogy jobban bevonják, mert féltették, hogy elveszítheti a munkáját. S éppen azért, mert nem hagyhatta ott a kenyérkereső munkáját, több lehetőségtől is elesett. Felkérték arra, hogy írjon egy szociográfiát Leninvárosról, amit el is kezdett, ám azért nem folytatta, mert nem volt hozzá elég szabadideje, hiába kapott egy két hónapos ösz-

töndíjat hozzá. Vagyis a kívülállás, a köztes pozíció jellemezte már az írói pálya indulását is, és ez később egyre meghatározóbbá vált számára, annak a terhével egyetemben, hogy az íráság a saját közegében, a munkások között is bizonyos mértékben kívülállóvá tette.

Hiszen egy idő után már a gyárban is kitudódott, hogy ír, méghozzá novellái szereplői nem ritkán a saját munkatársai, akiket ráadásul a saját nevükön szerepeltet. Sokáig próbálta titkolni, magánügynek tekintette, de nem számított arra, hogy a munkatársai is olvasták olykor azokat a lapokat, amelyekben publikált. Azt meséli, hogy a nyolcvanas években volt egy munkatársa, aki olyan gépen dolgozott, amelyre csak félóránként kellett ránéznie, és üres idejében az *Élet és Irodalmat* olvasta, abban fedezte fel a *Vízipók* című novellát. Az unatkozó síkköszörűs továbbadta a szöveget, amit aztán a gyári nyomdában elkezdtek sokszorosítani. Tar ezt úgy kommentálta, hogy „mindig sejtették, hogy valami nem stimmel nálam. Volt, aki gratulált, mások zavartan elfordultak, egy ember pedig megfenyegetett a bírósággal, rólam meg szakadt a víz”². Egyedül a novella főszereplője, az értelmileg visszamaradott fiú nem értette, miért nevetnek rajta – Tar ezt szégyellte a legjobban, ráadásul úgy, hogy a megírt történet nem is vele esett meg, és később sem tudott

szabadulni a gondolattól, hogy ő is hozzájárult ahhoz, hogy a fiút húsz éves korában leszázalékolták. A többi munkatársával később rendeződött a viszonya, „egy közös bulin, a Keleti-főcsatornánál nagy ivászat és dorbézolás közben megverték egy léccel, és belelöktek a vízbe. De ezt már mókásan, viccből, és nem is fájt. Röhögtünk, kiabáltunk, az már csak apróság volt, hogy én nem tudok úszni”³.

Tar a pályája csúcán állt, amikor az ügynökügy kirobbant. Berkovits György közölte a *Budapesti Jelenlét*-ben a róla írt jelentéseit 1999-ben, vagyis 10 évvel a rendszerváltás után. Tar szempontjából a lehető legrosszabb pillanatban, a Frankfurti Könyvfesztiválon, hiszen ekkor már nemzetközi hírű író, éppen abban az évben jelent meg a *Szürke galamb* és *A mi utcánk* (az *Egy sört a lovamnak* címmel) németül, vagyis a rendszerváltás után 10 évvel, 7 éve munkanélküliként, 58 évesen, viszonylag késői pályakezdőként végre befutott író lehetett volna. Csak-hogy mintha ő írta volna meg a saját élettörténetét is; hősei sorsához hasonlóan az övé sem végződhetett jól. Tart már a fesztiválra érkezésekor rossz előérzetek gyötörték; „fagyos volt a légkör körülöttem valahogy”⁴. Nem fért fel a repülőre, busszal kellett utaznia, nem volt szobája, ráadá-

sul a katalógusban is rossz időpontra rakták be az ő programjait. Amikor hazaért, akkor pedig nem sokra rá a nyilvánosság elé került az ügy, melynek következtében Tarnak nemcsak a pályája, hanem az élete is megbicsaklott, elkezdett inni, a Debreceni Pszichiátriai Klinika a második ott-hona lett, barátai egy része elfordult tőle, a többieket ő marta el magától, aztán 2005-ben holtan találtak rá a lakásában.

Tart elmondása szerint már a beszerzése előtt is kerülgette az állambiztonság; amikor az NDK-ből hazatért, megkeresték egy olyan ajánlattal, hogy lenne-e kedve Nyugatra települni, és beépülni valahová, elbeszélése szerint azt sejtették vele, hogy a Szabad Európa Rádióhoz akarták beszervezni. Erre nemet mondott, mondván, hogy nem tud elég jól németül. A következő kísérlet az volt, amikor egy nagy gyár külkereskedelmi osztályvezető-helyettesévé akarták kinevezni, mondván, neki semmi más dolga nem lenne, csak ezekről a külföldön zajló tárgyalásokról kellene jelentéseket tenni. Ezt is azzal hátrította el, hogy nem érzi kielégítőnek nyelvtudását. Aztán került sor arra a kissé bizarr jelenetre, amikor egy üzemi titkárnő kártyából jósolt neki, és azt mondta, hogy hamarosan egyenruhásokkal fog találkozni, ami majd hatalmas balszerencsét jelent számára. Utólag persze máshogyan értelmezte

ezt az epizódot, világos volt, hogy a jóslat burkolt figyelmeztetés volt számára. Ekkor már ismerőseit is megkeresték, hogy tegyenek terhelő vallomást Tar ellen, amivel zsarolni lehet, vagyis az egész környezetét behálózták, és kifürkészték a múltját, úgymond „környezettanulmányt” csináltak, feltárták, vannak-e kizáró okok, vagy ellenkezőleg, ideális jelöltre bukkantak. A kizáró okok között szerepelhetett, ha valaki gyáva volt, sokat fecsegett, netán nem tudott a házastársa előtt titkot tartani. Ungváry Krisztián egy tanulmányában kimutatja, hogy 1974 és 1977 között a beszervezettek negyven százalékat később kizárták, és ekkor már sokkal könnyebb volt megtagadni az együttműködést, mint előtte, például az 1973-ban beszervezettek fele aláírt ugyan, ám a második tartótiszti találkozóra már el sem ment. Sokáig tartotta magát az a mítosz, hogy párttagokat nem szerveztek be, ám Tar esetében ez is hamisnak bizonyult.

A beszerzés körülményeiről, előzményeiről és az életére tett hatásáról egy Keresztury Tibor által készített interjúban beszélt a legtöbbit. Ekkor meséli el fiatalkorának egyik meghatározó élményét, amikor az ötvenhatos forradalom több diák-társával együtt egy kollégiumban érte, Debrecenben, és a hideg ellen úgy védekeztek, hogy többen is fekvüdtek egy ágyban. Az a fiú, aki az ő ágytársa volt, később öngyilkos lett

– a beszervezői azzal zsarolták, hogy miatta ölte meg magát, mert homoszexuális kapcsolatuk volt, valamint azt is sejtették, hogy alighanem azért úszhatta meg a fegyverrejtegetést, mert ő súgta be a társait.

Tar a „Hajdu” fedőnevet kapta, és 1978. február 8-án írta első jelentését, melyben beszámolt a *Mozgó Világ* pályázatáról és pályakezdéséről – tulajdonképpen ez az első, írásos beszámolója erről az időszakról. Jelentései kortörténeti szempontból is értékesek, hiszen a saját pályáján túlnyúlóan mások szakmai-közéleti tevékenységéről is számot ad. (Később azzal védekezett, hogy nem tudhatta, nem jelentenek-e mások is abból a társaságból.) Jelentésein nincs nyoma annak, hogy próbált volna távolságot tartani, a lehető legkevésőbbet, és legkevésbé terhelő dolgokat a BM tudomására hozni. Lelkiismeretes és buzgó ügynök volt, az is előfordult, hogy ő adott tippet arra, hogy egy-egy személyből hogyan lehet még több információt kihúzni, vagy éppen mivel lehet zsarolni. Megbízói utasításait igyekezett a lehető legjobban végrehajtani, és ezeket követve igyekezett minél inkább Kenedi János bizalmába férkőzni, valamint felvenni a kapcsolatot a demokratikus ellenzék további tagjaival, például Kis Jánossal vagy Bence Györggyel. Jelenté-

seiben többször is külön elemezte, hogy mennyire sikerült megnyernie Kenedit, és milyen lépéseket tervez még ennek érdekében. Például egy 1978. október 7-ei látogatásról így számol be: „Mindkettőjük részéről [Kenedi és Pap Mária] egy olyan törekvést vélek előtérbe kerülni, hogy kapcsolatunkat elmélyítsék, baráti-vá, meghitté tegyék. Társalgásunk most ugyanis nélkülözte azt a komor, olykor fontoskodóan komoly színezetet, mint korábban. Ennek jelei már a legutóbbi egy-két találkozásunkkor is megvoltak, most azonban egyértelműen jelentkeztek. Úgy vélem, ez egy hosszabb távú kapcsolatkiépítés része, másrészt egy olyan szituáció lassú kialakulása, melyben a kezdeményezés tőlem indul majd ki.”⁵ Máskor azonban azt írja, hogy távolságtartást érzékel, nem osztanak meg vele mindent. A legtöbb jelentésében a Kenedi Jánosnál tett látogatásairól számol be, de többet írt Csalog Zsoltról, Bari Károlyról vagy Éliás Józsefről is.

Jelentéseiből az a kép rajzolódik ki, hogy valójában nem becsülte sokra ezeket az embereket, nem értett egyet a demokratikus ellenzékkel, olykor még szakmai kvalitásukat is megkérdőjelezte. Rendre visszatérő szólama, hogy az ellenzék egy-egy értelmiségi alakjáról úgy nyilatkozik, hogy valójában nem nagy tehetség, és csak azért lett ellenzéki, mert így remél hírnevet szerezni magá-

nak. Többször is megjegyzi, hogy az ellenzékieskedés valamilyen „divat”, és egyesek így akarnak feltűnést kelteni. Egy jelentésében például a *Mozgó Világ* egy összejövételéről tudósít, melynek során kiosztották az Aszu-díjat, amit rajta kívül többek között Hajnóczy Péter, Petri György, Szilágyi Ákos kapott meg. Az összejövetelel szó volt természetesen a lap körüli problémákról, támadásokról, melyeket Tar így kommentált: „A hangulat egybehangzóan önsajnálkozó volt, kissé keveredve az olyan emberek méltatlankodásával, akiket valamilyen jogtalan sérelem ért, és emiatt büszkék is egy kicsit, hogy velük is történt valami.”⁶ Hasonló cinizmussal nyilatkozott Csalog Zsolt egyik új művéről, és jelzi, hogy egyetért kritikusával, aki szerint Csalog új riportkönyve az „úgynevezett ellenzék divatos, soronlevő »filozófiájának« illusztrálása, meglehetősen primitív, didaktikus módon fogalmazva”.

A jelentésekből egyértelműen kirajzolódik, hogy Tar semmiféle szolidaritást nem vállalt azokkal az emberekkel, akikről jelentéseket írt, megbízatását túlteljesítette, és csöppet sem igyekezett visszatartani az információkat. Hidegvérrel beszámolt arról is, amikor Kenedi vagy Bari Károly környezetében a besúgásról beszéltek, vagy éppen őt

figyelmeztették, hogy legyen óvatos, mint ahogyan azokról a beszélgetésekről is, amikor kiderült, hogy Sükösd Mihály is jelentett Kenediről. A jelentések teljesen megerősítik azt, amiről Tar több interjúban is beszélt, hogy nem érzi magát igazán otthon az értelmiségi közegben. Az azonban már a pszichológiai spekulációk körébe tartozik, hogy ebben milyen komplexusok, frusztrációk és félelmek játszottak szerepet. Azt tudjuk, hogy mélységesen felkavarta a bátyja halála; aki 1982-ben vonat alá esett, ám meglehetősen gyanús körülmények között, és Tar meg volt győződve arról, hogy valójában őt akarták eltenni láb alól. Hiába lett tehát befutott, elismert író, nem tudott mit kezdeni az értelmiségi szereppel, nem is tartotta magát értelmiséginek. A pesti értelmiségiekhez való viszonya inkább technikai volt – ha lehet így mondani –, élt a számára felkínált lehetőségekkel, valamint megbízóinak próbált megfelelni, és igényeiknek megfelelően kapcsolatokat építeni. Egészen 1987-ig írt jelentéseket, de a Levéltárban is csak a jelentések egy része maradt fent, őt év hiányzik.

Tar lebukása után az irodalmi közvéleményt az a kérdés is elkezdte foglalkoztatni, hogy van-e a jelentéseknek irodalmi értéke. Több, értelmiségi közegből szervezett ügynök ugyanis a jelentések írása közben élte ki irodalmi hajlamait,

Tar esetében azonban nem beszélhetünk ilyesmiről. A jelentések stílusa neutrális, feltűnő a körülményes megfogalmazás, fontoskodás, megfelelni akarás, esztétikai értékük pedig nincsen. Csak azokban az esetekben lehet az írói tehetséget tetten érni, amikor valakiről jellemzéseket kellett írnia: ezekben a részekben megmutatkozik kiváló megfigyelőkészsége, valamint szenvtelensége is, hiszen nem egy barátját, ismerősét tünteti fel korántsem kedvező színben. A lebukása után pedig mintegy nyomást gyakoroltak rá, hogy írja meg a saját történetét, ám ennek sem tudott a tőle megszokott színvonalon eleget tenni. A litera.hu-n, folytatásokban közölt *Az áruló* című filmregény, valamint *A torony ég* című forgatókönyvek elmesélik a főszereplő, Sólyom Zoltán életét, valamint beszerzésének, ügynöki tevékenységének történetét, ám egyik sem az, amire az irodalmi közeg várt. Saját történetét nem sikerült megírnia. Egy hosszabb elbeszélést írt még *Vadászat* címmel, melyben egy parasztember beszerzésének a történetét meséli el, ám ez sem tartozik az életmű legjobb darabjai közé.

Amikor lebukása után reflektált ügynöki működésére, akkor kiemeli, hogy neki nem volt háttere, nem volt olyan kapcsolati hálója, mely megóvta volna. Egyszerű, vidéki munkás volt, aki mögött nem álltak befolyásos barátok. Ahogyan Ke-

resztury Tibornak mesélte beszerzése történetét: „Nem mondta volna be a Szabad Európa, ha eltűnök vagy börtönbe kerülök. Ültem összeverve, megsemmisülve, megalázva...”⁷. Hamarosan kiderült számára, hogy a lakását T-lakásnak használják, és barátjánője lakásán is megfordultak. A bátyja halála után pedig már nagyon félt. A másik nagy félelme és kétsége pedig az volt, hogy mi van, ha az egész irodalmi karrierjét, a sikereit, a díjait nem is magának, a saját tehetségének köszönheti, hanem a szervezetnek? Ahogyan Kereszturynak mondta: „Ez a helyzet rosszabb volt mindennél, hisz ezáltal sosem tudtam megítélni az írói teljesítményemet. Most meg, a történetek fényében, már végképp nem tudom, ki az a Tar Sándor, s mennyit érnek az általa leírt mondatok.”⁸

Tar halála után 12 évvel továbbra sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy ki volt az a Tar Sándor. Életének egy része homályban maradt, mint ahogyan az is, hogy valójában milyen érzései voltak azzal az értelmiségi közeggel kapcsolatban, amelyről jelentéseket írt, és amely az írói karrierjében is támogatta. 1999 után Tar kisodródott az irodalmi életből, pária lett, ám nyilatkozataival, cikkeivel ő is megnehezítette a saját helyzetét. Az értelmiségi közeg kilökte magából, és innentől kezdve csak az

egyszerű emberek között érezte magát otthon. Ahogyan Bánki Éva írta róla: „...Tar Sándorból *szegény Sanyi* lett. Az egyetlen nagy magyar író, aki belebukott az ügynökügyekbe, akit kitalált a magyar irodalom, és aki majdnem számkivetettként halt meg.”⁹ Azt azonban ennyi idő elteltével talán jobban meg tudjuk ítélni, mennyit érnek az általa leírt mondatok: sokat, nagyon sokat. Tar Sándorra az utóbbi években ismét egyre többen hivatkoznak, ismét aktuálisnak tartják az életművet, amit mi sem mutat jobban, mint hogy színdarabok, filmek dolgozzák fel egy-egy kötetét, vagy akár magának ennek az ellentmondásokkal terhes életútnak a történetét, mint Ménesi Attila *Bihari* című darabja, Máté Gábor rendezésében. Úgy tűnik, az irodalmi közvélemény kezd túljutni azon a megrázkódtatáson, amit Tar lelepleződése jelentett, és az életmű esztétikai értékei felé fordul.

Tar sorsa példa arra, hogy van ilyen karrier- és életútképlet is a magyar értelmiségben. Egyedülálló konstelláció ez, ahogyan Kierkegaard mondaná, a „jogosult kivétel” ő, aki igazából sehová sem tartozik. Ez a „sehová sem tartozás” pedig a pályáját éppúgy tönkretette, mint az életét. Sorstragédia az övé, hiszen nála jóval nagyobb erők fogságában vergődött, és talán már soha nem fogjuk megtudni, mit tehetett volna ellenük. Tanulság nincsen.

JEGYZETEK

---

1. A megváltódás vágya – Tar Sándor naplójegyzeteit közzéteszi és bevezeti Lakner Lajos. In *Debreceni Disputa*, 2009. november–december, 31.
2. Jeney Gyula
3. Uo.
4. „Ebből nem lehet kijönni” – Keresztury Tibor interjúja: <http://www.litera.hu/hirek/ebbol-nem-lehet-kijonni-beszelgetes-tar-sandorral>
5. ÁBTL-3.1.2. – M – 41819/98.
6. ÁBTL-3.1.2. – M – 41819/138.
7. Keresztury Tibor: „Ebből nem lehet kijönni” (Tar Sándor író): http://magyarnarancs.hu/belpol/ebbol_nem_lehet_kijonni_tar_sandor_iro-63731 (letöltés ideje: 2017. II. 30.)
8. Uo.
9. Bánki Éva: A rendszerváltás nyelve. *Új Nautilus*: <http://ujnautilus.info/a-rendszervaltas-nyelve> (letöltés ideje: 2017. II. 30.)

© Vörös Anna

© Vörös Anna

Szabó T. Anna

PERSZEPHONÉ

Csak itt ne többet, ne tovább,
én mindig erre vágytam,
egészen máshol, mást tegyek,
éljek egy más világban.

Az alvilág engedjen el,
ne legyek bárki rongya,
tegyem szét engedelmesen,
mindig, akárki mondja.

Már negyven éve így teszek,
nem kedvből, csak muszájból,
de két szülöm, a két öreg,
ha elfáradtam, ápol.

Szegény jó drága Mamikám
főz rám és a Papára,
a homlokán folyik a víz,
szemüvegén a pára.

Dalok Schermann Márta *Arvaalom* című, prostituáltakról szóló doku-darabjához (színre kerültek a Trafóban, Pejtsik Péter megzenésítésében, Andrejszki Judit és Tóth Evelin előadásában, <http://trafo.hu/hu-HU/arvaalom>).

Mamika, te sírsz? Ne sirass,
keresek én, meglátod,
lesz saját házam nekem is,
neked saját lakásod.

Ha nem inná el a Papa,
lett volna külön házam,
nem kéne már szorongani
sötét szoba-konyhában.

Kérleltél mindig, jó Mami:
a napra kéne menni,
sápadt vagyok, még elfogyok...
Mondtam: ne lásson senki.

A testem úgyis kell nekik,
tudják, hogy itt találnak,
egy gyors menet, és vehetünk
cigit is a Papának.

Húsz percet még ő is kibír,
kiteszük a hokedlit,
közben te kiszaggathatod
ebédre a nokedlit.

Így éldegélnénk még ma is,
ha közben nem jön értem
az alvilági szerető,
akitől mindig félttem.

Kinn vártatok, ő lelökött,
és elvágta a torkom...
Ez az utolsó áldozat.
Nekem ez volt a sorsom.

Kiment a gyilkos, és köszönt.
Vártatok: jöjjetek végre.
Tíz perc... Aztán bejöttetek.
Ne emlékezz a vérre!

Ne így emlékezz, jó Mami...
Most másvilágban élek,
ha hangom vágyod hallani,
csak kérj meg, hogy beszéljek.

Az alvilági hang dalol,
beforrt a metszett gége,
és énekel a föld alól
az áldozat beszéde.

Halld a hangomat, Mamika,
a többi lánynak mondd el:
a másvilágon Marika
már végzett minden gonddal.

A testem adtam értetek,
aztán a vérem adtam.
Hádészt kérjétek végre meg,
hogy könnyörüljön rajtam.

DZSENERIFER

Olyan önfejű volt, olyan vad, haragos,
olyan nagyravágyó és akaratos,
olyan dacos és zabos és makacs gyerek,
hogy nem tudtam már, mi a fenét tegyek
vele

Mindig kérte a pénzt, mindig sokat akart,
ő azt mondta, nem tűri soha a szart,
ő már ment volna el innen tízévesen,
és nem bírtál volna el vele te sem
na ne

Na ne hidd, hogy a verés nem kellett neki
aki ilyen, az szinte kiköveteli,
de mi volt az neki, pár semmi pofon,
csak nevetett rajta, hogy „majd megszokom”
ha te

Ha te ott lettél volna, hát hagyod? Figyelj?!
hogy drogozzon, szökdössön mindenkivel,
és rá is szállt hamar az első strici,
ő üvöltött velem „Nem vagyok kicsi!”
„De de...!”

Hát így volt, hogy elment innét,
már láttam, hogy nincs segítség,
ha nyújtom a kezem, és ő belemar,
hát hagyom, hadd csinálja, amit akar,
ha úgylis csak mindenre azt mondja, „Szar”,

ha bűdös neki a mi szép életünk,
ha menni akar, hát mit tehetünk?

Ment intézetbe, aztán Ausztriába,
a szerelem vitte ki először Svájcba,
de önálló lett, csuda jó helyeken,
és naná, hogy nem küld haza semmit nekem,

már németül beszél, mert jó esze van,
a pasikat felcsípi szorgalmasan,
de bezzeg, mint mindig, csak magának él,
az anyja meg ötöle hiába kér –

azt mondja, hogy azt adja, amit kapott,
hogy visszaad nekünk majd ezer pofot,
és itthon a mi dolgunk, ki hogyan él,
de ő azért is többre ment mindenkinél!

Hát így volt, hogy elment innét,
már láttam, hogy nincs segítség,
ha nyújtom a kezem, és ő belemar,
hát hagyom, hadd csinálja, amit akar,
ha úgymint csak mindenre azt mondja, „Szar”,

ha büdös neki a mi szép életünk,
ha menni akar, hát mit tehetünk?

Ha azt kiabálja: „Itt nincsen jövő”,
ha a kisasszony kurvára előkelő,
ha tizennégy évesen igazi nő,
hadd essen le szívekről végre a kő,

hogy ne mindig ő, mindig ő, csakis ő...!

Csak a húgának ír, csak őt szeretgeti,
mintha nem adtunk volna meg mindent neki,
ha megszólják itthon, leszarja magáról,
azt mondja, a város ott kinn nem parancsol,

hogy semmit a pénzből haza nem ad,
mert ott kinn végre szabad!

Hát így volt, hogy elment innét,
már látom, hogy nincs segítség,
ha nyújtom a kezem, és ő belemar,
hát hagyom, hadd csinálja, amit akar,
ha úgymint csak mindenre azt mondja, „Szar”,

ha büdös neki a mi szép életünk,
ha menni akar, hát mit tehetünk?

MÁRIA SIRALMA

*Jaj, lányom, lányom, lányom, lányom, lányom, jaj!
Elvitték, elvették, elverték, eltörték, jaj!
Rosszabb, mint szerelem,
rosszabb, mint kínzás,
rosszabb, mint álomban fulladni, meghalni, jaj!*

Itt állok, anyám,
itt állok a téren,
testem van, lelkem nincs,
hogy miért, nem kérdem,
itt fogok meghalni
a kezeik között,
az bűnös, ki szerelmével
magához kötözött...

*Jaj, lányom, lányom, lányom, lányom, lányom, jaj!
Itt vagy a belsejében, forogsz és kiforgatsz, jaj!
Jobb, mint a szerelem,
jobb, mint az élet –
maradj bent, haljál meg, sohase szüless meg, jaj!*

Itt várok, anyám,
imádkozom térdem,
testem van, lelkem nincs,
van Isten, nem kérdem,
itt fogok meghalni
Isten keze között,
ő a bűnös, nem emelt fel,
még mélyebbre lökött...

*Édes lányom, ne sírj, így nem visz el senki!
Hogy fogsz így magadért máma pénzt keresni?
Itt van, tessék, tedd el, add majd oda nekik,
amikor ételed este odalökik...
Jaj, lányom, lányom, lányom, lányom, lányom, jaj!
Elvettek, eltörtek, halálra gyötörtek, engem is megöltek, jaj!*

Megverték, anyám,
vasalózsínórral,
azután a sebem
kengették zsírral,
kilöktek a térre,
zsványkézre adtak,
bárki magáévá tehet,
adtak áldozatnak.

– *Lányom, lányom, szökj el!*
– *Mondd akkor: ne féljek!*
– *Menj az intézetbe!*
– *És ha ott elérnek?*
– *Ne félj, lányom, ne félj, vannak jó emberek!*
Énvelem ne törődj...
– *Jó! Akkor elmegyek.*

Jaj, lányom, lányom, lányom, lányom, lányom, jaj!
Fuss innen, rohanj el, öröm vár, szaladj el, szabad vagy... Ne hagyj el...!
Jaj...
Az életem eltört, életem elégett...
Legalább te élhetsz!

A CSALÁD

A család az csalás: csal, csalódik, család.
A családi csalás a családban marad.
A halál az halás, a test meg csak test,
a te dolgoz az, hogy mosdard, etesd.

A testben van a pénz,
tudja azt minden férfi,
tudja azt minden nő,
mikor a pénzed kéri.

Egyszerű szerelem,
utcai nő kínálja,
szép holdas éjszakán
nem ez a lányok álma.

A testvér az testvér: tested vérszívója.
A nővér az nővér: ha nő ver, boldog óra.
A gyerek gyerek: gyere és legyél kurva.
A nővéred viszi a lányod durva útra.

A testben van a pénz,
tudja azt minden férfi,
tudja azt minden nő,
mikor a pénzed kéri.

Egyszerű szerelem,
utcai nő kínálja,
szép holdas éjszakán
nem ez a lányok álma.

A munka munka: kapunk, adunk magunkra.
A nincs, az nincsen: csak aki tudja, tudja.
A férfi férfi: mind elveszi, ha éhes.
Ha kéri, kéri: lényeg, hogy legyen pénzed.

A testben van a pénz,
tudja azt minden férfi,
tudja azt minden nő,
mikor a pénzed kéri.

Egyszerű szerelem,
utcai nő kínálja,
szép holdas éjszakán
nem ez a lányok álma.

Az út az út: a minden testek útja.
Anyá, lány, nővér: aki futtatja, futja.
A család marad, maradsz a rossz családban,
Családban marad – ahogyan általában.

A testben van a pénz,
burjánzik szét a testben,
le mosni a szagát
nem lehet, érthetetlen!

Sikálod, súrolod,
ház, test, hold, legyen tiszta –
tudod, hogy nem tudod,
ki adhat mindent vissza.

Más bűne rád ragadt,
megadtad magadat,
bűnös vagy áldozat:
ki adhat igazat?

CSALÁDBAN MARAD

A család az csalás: csal, csalódik, család.
Ha becsap a család, a családban marad.
A halál az halás, a test meg csak test,
a te dolgozol az, hogy mosdassd, etesd.

Babakoromban a nővérem mosdatott engem,
a lányomat én fürdettem, amikor anya lettem,
de elhagyott a férjem és elfogyott a pénzem,
és hiába mondtam: Lányom, elhagy mindenki, csak én nem,

mert elhagytam, és Svájcba mentem pénzt keresni neki,
míg lányomat egy rokon család otthon szeretgeti,
a pénzem hazaadtam, én pénztelen maradtam,
és nem hittem, hogy családom majd ígéretét szegi.

A pénzt nem adták oda neki, elverték mind magukra,
érte mentem, a tesóm szólt, Pesten akadna munka –
hát hoztam lányom Pestre – de bármi mást, csak ezt ne,
mert se munka, se pénz – és ez lett mind a kettőnk veszte.

Kellett pénz a nővéremnek, és persze a lányomnak enni,
mert különben nem adott volna szegénynek enni senki,
mert pénz kellett a cuccra, tesóm kitett a placra,
a gyerek egyedül maradt, és ez tette végül taccsra.

A testvér az testvér: tested vérszívója.
A nővér az nővér: ha nő ver, boldog óra.
A gyerek gyerek: gyere és legyél kurva.
A nővéred viszi a lányod durva útra.

Milyen, mikor a lányod látod az utcasarkon állni?
Milyen, amikor drogozik és megkefélheti bárki?
Se erőd, se pénzed, csak nézed, csak nézed,
és sírni se tudsz már, csak benne magadat látni.

Az út az út: a minden testek útja.
Anyá, lány, nővér: aki futtatja, futja.
A család marad, maradsz a rossz családban,
Családban marad – ahogyan általában.

És lesz majd neki férje, és majd lesz neked is párod,
de unokádat elveszik, és vissza hiába várod,
és nem tudsz már sírni, és ki kell mind bírni,
és megöregszel úgy, hogy lányod soha többé nem látod.

Ne legyél egyedül soha, nem baj, ha otthon vernek,
a lényeg, hogy van otthonod, ha nincs is benne gyermek,
ők nem jönnek vissza, de otthonod tiszta,
csak sikálsz és sikálsz, nem sírsz, sikoltsz: sikálsz
a pultot a padlót a lépcsőt a kagylót
a vécét a pincét a tányért a kancsót
és fehér a hajad és megadod magad,
már nem várod, mint rég, az egykori nagy jót –
nincs család, csak csalás, nincs bűn se, csak áldozat,
tisztára sikáltad, véresre sikáltad
az összes álmodat.

STRICIÉK LÁNYA

A férfinak mindet szabad,
itt ez a hagyomány.
Asszony vagy? Ne tartsd el magad,
mert eltart majd a lány.

A férfiak a lányokon
keresnek jó sokat,
kicsit verik csak néha meg,
ha visszaszólogat.

A férfiak a lányokon,
beleszülettem, megszokom,
a lányokba a férfiak –
nem kár, a lányok mind hülyék.
Ha sírt a sok prostituált,
a bátyám példát statuált,
és mindig talált indokot,
hogy kiozzson egy pár pofot,
de soha nem volt semmi gond,
a lányok túrték a pofont –
kinek modora szolgálai,
jól haladnak a dolgai.

A férfinak mindent szabad,
ő tudja a helyét,
van kemény ökle, megveti
a sok gyenge hülyét.

A nő, ha hallgat, jól teszi,
neki is van helye,
aki magáért szót emel,
van szája, nincs esze.

Aki dolgozik, az ehét –
ami van, azt eszi,
és aki mást már nem tehet,
a lábát szétteszi.

Apám strici, bátyám strici,
spriccel a szóból a geci,
strizzare: megfojt, kifacsar,
a csaj olyan lesz, mint a szar,
kifacsarodnak szervei,
ha a stricije elveri,
és minden kinja alhasi,
rommá kúrja a sok pasi,
de szereti ő azt nagyon,
mert lesz kaja az asztalon,
az asztalunkon lesz kaja,
apuka, hozz sok pénzt haza!
Strici a bátyám, apukám,
mindig hazajön azután,
az utcát kurvák lepik el,
de legalább nem lopikál,
ő becsületes, jó strici,
a lányait mind szereti,
egyet se ölne meg soha,
csupa mosoly az otthona.

Mióta feleség vagyok,
még jobban megy nekem,
engem az uram sose bánt,
és megvan mindenem.

Nem kérdeztem, hogy mit csinált,
hogy rogya rám az ég –
mert velem sose kiabált
bár volt baja elég.

Az én bajom az ő baja,
csak nem ad többet pénzt haza...
A pénz legyen az én bajom!
Ha benne volt is vastagon,
a házasságom nem hagyom!
Lesz majd kaja az asztalon,
ha egyszer végre hazajön –
mert öröme az örömöm.

Vannak, kik találnak okot
hogy testet vegyenek,
hetéra, kéjhölgy vagy kokott –
vajon melyik legyenek?

Örömlány, prosti, perdita?
Én pillangó leszek,
mert ha a párom hazajön,
a bábból kikelek.

Stricicsaládom kitagad –
a módját tudja jól:
Hogy te adod oda magad?!
Hát mér nem futtatol?

Nem ismered a lányokat?
A kurva mind hülye!
Stricicsaládba stricilány,
csak az illik bele!

Apám strici, bátyám strici,
spriccel a szóból a geci,
strizzare: megfojt, kifacsar,
a csaj olyan lesz, mint a szar –

hát nem, én olyan nem leszek,
én inkább Svájcig elmegyek,
a magam ura így leszek,
ha már az uram elveszett,

addig helyt állok magamért,
ezt megteszem az uramért,
az uram sír, az uram ért,
majd ölelem, ha hazatért –
víg ágyban és víg asztalon
majd egyre csak vigasztalom.

© Vörös Anna

Me too,

rebeget Isten, zokogta Isten, röhögte Isten, s megpróbált visszaemlékezni mindazon teremtményeire, akiken megesett.

Itt egy gátat kellett volna átugornia, egy szakadékot, egy nagy fehér fal magasodott előtte, a visszaemlékezésre való képtelenség fala.

Jó így, mondta Isten, jó a világosság, de jobb a sötétség, ne tépjük fel a sebet, kacagta Isten, ne gondoljunk rá, zokogta Isten, lépünk tovább, akárha ez az édenből kifele, akárha a befelé vivő útra vezet.

Jó így?, kérdezte Isten, legyen inkább másképp?, kacagta Isten, gyengédebben vagy durvábban?, göcögte Isten.

Jó így, mondta Isten, se gyengédebben, se durvábban, kacagta Isten.

Kisfiú volt Isten és kislány, idős férfi és öregasszony.

Magtalan nő, aki nem merte vállalni, magtalan férfi, aki nem tudta.

Megtapostál, mondta Isten, megtapostalak, mondta Isten.

Édes egybe forrhatunk így, egybe!, kacagta, zokogta Isten. Holtomiglan?, holtodiglan, nevetgélt Isten.

Isten lelke eközben lebegett a vizek felett, amiképp sötétség is volt a mélység színén.

Megalázottak lelkei lebegtek a víz színén, megtaposottaké, akik készen álltak arra, hogy vidáman, legalábbis matt, hallgatag mélaságban, mindent feledve éljék végig életüket. Hogy uralkodjanak a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. És persze készen álltak, hogy uralkodjanak egymáson.

Volt hisz számukra maghozó fű az egész föld színén és minden fa az övék volt, amelyen maghozó gyümölcs van. Éden Hotel, Parkszálló, Lido.

Nyertem hozzá férfiat az Úrtól.

Kockán. Ruletten. Vagy skandináv lottón. Hogy Káinná lett, kinek a vétke?

Talán a kiszolgáltatottság, megalázottság, megszorítottság ormótlan, elnyűtt csizmája tapossa. Talán a bűnre hajló gyengeség fonja káinlancát. Ha pedig nem jól cselekszel, a bűn az ajtód előtt leselkedik, és reád van vágyódása. De te uralkodjál rajta, amiképp azt már módodban állt gyakorolni – tudod, a tenger halain, nomeg az ég madarain, a barmokon, persze, sőt, mind az egész földön, és földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. Meg természetesen egymáson, már ha ez volna valóban a természetes.

Talán ha Isten mutatna fénylő példát. Vétkeiből ha nem építene luxusvárat, luxusmedencével, luxusjakuzzival, luxusparkkal. Isten, aki kényére dicsér és kedvére aláz meg. Kényére teremti a vizsályt és kedvére mélyíti el.

Me too, rebegte Isten, mert a megalázottak híg leves osztó sorába könnyebbnek tűnt beállni, mint a megszorítókéba.

Ki lötytyintené könnyű kézzel magára a vétkeiket? Kit töltene el meglepéssel saját világosságának elválasztása a sötétségétől? Ki akar őrzője lenni annak, amit tett? A felejtés paravánja mögött ki ne húzódna meg szívesen? Ki ne áltatná magát azzal, hogy az elkövetett bűnre Isten se teheti rá a Káin-bélyeget? Örökétig a bűn sem élhet. Elfonnyad, elporlik, semmivé lesz.

Kis könnyű semmiség. Magadnak teszel szívességet, ha fürgén túlteszed magad rajta.

Ímé elűzöl engem ma e földnek színéről, és a te színed elől el kell rejtőznöm; bujdosó és vándorló leszek a földön, és akkor akárki talál reám, megöl engemet. (...) Sőt inkább, aki megöli Káint, hétszerte megbüntetik. És megbélyegzé az Úr Káint, hogy senki meg ne ölje, a ki rátalál.

Sőt inkább.

Szaporodjatok és sokasodjatok, lejtsétek vidáman tovább a megsebzők és megsebzettek légiés, kecses táncát, kedvemre való az, kacagta Isten, s végtelen szomorúságában elmerengett egy tökéletesebb világon, amelyből hite és sokszorosan átírt emlékei szerint vétetett.

© Vörös Anna

Bödecs László

TÁJÉKOZTATÁS KÁRESETRŐL

(ballada)

Két hét elteltével megcsörren a telefon,
levelet kaptunk, tájékoztat a család,
ne aggódj, jól vagyunk (voltunk valaha rosszul is?),
a házfal jobbára száraz.

*

Személyes megkeresésére,
az Ön által említett káresettel kapcsolatban
az alábbi tájékoztatást adom
2014.09.13-án, 7:17 perckor kaptunk bejelentést,
mely szerint Petőfi-telep városrészen
nagy mennyiségű víz található.

A jelzést követően a Hivatásos Tűzoltóparancsnokság
gépjárművei vonultak a káresethez.
A kiérkezést követően megállapítottuk,
hogy a fenti cím alatt a városrészt
nagy mennyiségű víz árasztotta el.

*

A CNN érkező hurrikánról tájékoztat, egyhetes előrejelzés,
nyitva még a Walmart, meg kell tölteni a padlást, hűtőt,
lehet, hogy nem tudunk majd hívni, amint lehet, hagyunk üzenetet.

Hidegháborús vihartörőjén a földig tömör felhőkön át
a vihar centruma felé az idő lovasa repül, egyszerre élő és holt,
a kommunikáció lehetetlen, a kamera forog,
vajon milyen felvételt hoz majd haza, ha hoz?
Mikor láttunk utoljára ehhez hasonló csodákat?

*

A kiérkező egység a víz eltávolítását megkezdte,
illetve homokzsákokkal védték
a veszélyeztetett ingatlanokat.

Az eset jellege nem indokolt részünkről vizsgálatot,
így arról jegyzőkönyv nem készült.
A fenti információk az eseménynaplóban
és a KAP-online felületen kerültek rögzítésre.

*

Meglátogatom a szülői házat,
valami szaglik a csatornában,
feltűrt pulóverujjban dobálják teherautóra
a már szükségtelen homokzsákokat,
megállok a küszöb előtt, nincs jól látható nyoma,
épp eddig jött a víz, mutatják.

*

Kérem fentiek szíves tudomásul vételét!

Ezen tájékoztatást az ügyfél kérelmére adtam ki.
Készült: 2 példányban, egy példány: 1 lap
Kapják: 1 sz. pld. Címzett, 2 sz. pld. Irrattár

MEGGONDOLATLAN

A legnemesebb tudat vezérli a jókat,
ha hallgatnak szándéktalan.
Akik még akarnak valamit,
viselik a legmélyebb csendeket.

A szeretet néma, kétfejű szörnyeteg,
görbe ujjai, óriás teste
tovább növekszenek, épülnek,
mint elhanyagolt temetők,
észrevétlen és megállíthatatlan.

Minden sárga vagy zöld,
óriás kék esernyők rejtik az eget,
hullámokban közeleg a sejthető bénaság,
lassul, de emelkedik.

Ami mozdul, célba ér egy rándulással,
a cél hideg, mint a partokon a kövek.
Hogy teszünk még, szégyen,
hogyan remélünk, meggondolatlan.

Szerelmeink most a legszebb helyen vannak,
fénylenek, mint kavicsok az iszapban,
átázik minden az esőkben,
széthagyott alkatrészek rozsdásodnak,
mint a lehetséges tettek
egy jól átrágott gondolatban.

Behatolási pontok

Az esztergomi Bazilikát, Pest belvárosát és Kispest utcáinak négyzethálóját elhagyva földet érünk az aszfalton. Világvonalamat ismét összebogozom tízmillió magyaréval – szanaszét vetülő árnyékom a helybeliek és az ide száműzöttek árnyékában el-elakadva követ majd. És mikor távozom, árnyékom (akárcsak lépteim) lenyomata ott marad a járdákon és az utcák kövén, ablakok és ajtók félfáin, mélyen vésve, láthatatlanul, de örökké. A tinta, amellyel ezt rovom, ennek az árnyéknak a metaforája.

* * *

Másnap reggel az Allee-ban bámulom a járókelőket, ahogy boltról boltra cikáznak, és elképzelem, milyen lenne, ha csak az árnyékuk látszódná. Vagy ha ők maguk saját árnyékaik árnyékai lennének.

* * *

A felismerés hamarosan elfedi a megismerést. Két évvel ezelőtti emlékeimet a jelennek feszítem. Milyen könyveket nézegettem a Libriben? Mit rendeltünk és melyik kávézóban? Követem saját halvány nyomaimat, újra ott hagyva őket az utókornak.

* * *

Egy szabadtéri kiállításon Rozsda Endre festményeinek reprodukciói sorakoznak – szemek és páfrányminták átfedései. Vajon milyen lenne, ha ezek a formák a háromdimenziós térbe kilépve összekevernék árnyékukat a Várfok utca kecses íveinek árnyékával?

* * *

A Memento Parkként emlegetett szovjet zen kertben beszédek felvételeiből harsog a semmi, szemüveges tisztviselők hunyorognak a napon, a halálukban is számkivetett hősök pedig tovább hajszolják megkövült ideáikat. Mindössze ketten vannak a parkban – kezdünk olyan korba érni, amelyben e másik kor emléke már egészen elfakult, és ennek az emléknek emléke mint valami kellemetlen rejtély vetül ránk. Tíz év múlva talán a park ismét csak park lesz, visszatérve kutyaszaros gyökereihez, a kommunista szobrok pedig szép rendbe állítva porosodnak majd valahol egy raktárban, őrizve maguk közt a hitet.

* * *

A gonosz tekintete legtöbbször áthatolhatatlan. De ez talán némi vigaszt is nyújt az embernek – hiszen így lehetetlen, hogy osztozzunk vele vágyainkban, hibáinkban és emberségünkben.

* * *

Ahol az ember gyakran megfordul – például ebben a kávézóban a Várhegyen –, ott felhalmozódnak az ember árnyékai, és visszatértekor lelkesen üdvözlök. Amikor augusztusban itt jártam, az asztalok ragadtak az izzadságtól. Előtte pedig január volt, a hőszugárzó keservesen küszködött a mínuszokkal. Most, ezen a langyos áprilisi reggelen, alig egy óra alatt egyensúlyba kerül a rendszer.

* * *

A népligeti buszpályaudvarnál pólókat és pulóvereket kínál egy árus – legtöbbször valamilyen nacionalista jelkép díszesleg, hol egy Nagy-Magyarország, hol egy Árpád-sávós zászló. Most épp egy kuncafttal beszélget az eladó. Kínai. A magyar szavakat csak nagy nehézségek árán tudja kipróbálni.

* * *

Nyolcvanöt kilométerre délre Báron László képe Kecskemétet mint a „homokra épült várost” ábrázolja. Talán Kecskemét várostérképe ihlette ezt az absztrakt víziót, amely tele van ragasztva a kopár szík hevével égő különféle színű homokkal.

* * *

Negyedszer járok ebben a „gótikus” városban (a kecske angolul „goat”), amelynek címeréről egy kecske mekeg ránk. Mentemben olyan érzés fog el,

mintha saját magamon haladnék át. Ebéd gyanánt összevetem a történelem két jelentős vega burgerét – ezt a mostanit, és azt, amelyet hat éve ettem itt, (minden bizonnyal) ugyanezen a padon, és (minden bizonnyal) ugyanerről a tálcáról... A mostani burger negyvenöt éves önmagam kísértetét táplálja, miközben múltbéli másának kósza szelletén rágódom ötvenegy éves fogaimmal.

* * *

Egyedül vacsorázom itt, amit a Hotel Aranyhomok éttermének hittem, de kiderült, hogy csak a bár. A *Hotel California* szól az Eaglestől, míg én a szállodai személyzet túlerejével küzdve tömöm magam. Ebben az úgynevezett „wellness” üdülőben egy üvegfalon át nézhetem, ahogy a fehér köntösbe bugyolált hájas testek szanaszét pancsolnak a fürdőben. Ők is a Hotel California ritmusára táncolnak; mintha két külön akváriumba zárva lubickolnánk.

* * *

Nagycsütörtökön egy fehér lepellebe öltözött menet vonul át a főtéren, be a Nagytemplomba. A harangkongás interferál a városháza óratornyából zengő Kodály-dallammal. Kora április van, de már forrósodik a Puszta. A menetet keresztezi egy fiatal nő ujjatlan felsőben, és napszemüvegét megigazítva szemléli őket. Az egyik oldalon a tisztaság és erkölcs, a másikon a test és kísértés – két konkurens stratégia a tűző nap melegével szemben.

* * *

A gót kecskék városának kóróján mintha még ma is ott kérődzne az alapító kecskék szelleme. Szinte látom, ahogy magasztosan kiléptetnek a térre, és elégedetten szemlélik a csupasz majomivadékok kultúráját, amely büszke civilizációjuk hagyatékán épült. Árnyékuk táncot lejt a kacskaringós kóróéval – a város innen nézve csak egy maroknyi jurta; bármikor le lehetne bontani és visszavinni a Kárpátok mögé.

* * *

Huszonnyolc kilométerrel délebbre az április eleji nap gyilkosan tűz Kiskunfélegyházára, és égeti az arcomat már délelőtt tizenegykor. Menedéket keresek egy cukrászdában, ahol a félszeg pincérlány kávé és langyos ásványvizet tesz elém – a kiszáradás szélén állva tiltakozás nélkül elfogadom. Már egy órája itt vagyok. Az ember nem tud itt mást kezdeni az idejével, mint hogy

reggel dolgozni megy, este haza, aztán később vissza a városba egy fagyira vagy sörre. Vártam, hogy a háztetők így tavasszal tele lesznek gólyafészkekkel. De nem. Legalábbis itt a központban.

* * *

Van még másfél óra a budapesti buszig. A helyi múzeum (mezőgazdasági és börtöntörténeti) látványosságait szándékosan elkerülve tovább járom az utcák együgyű hálóját, és csalódottan a kukába hajítok egy sonkacsíkokkal díszített vegetáriánus gombás melegszendvicset, míg a közelben egy kisgyerek hisztizik irdatlanul, amiért az anyukája csalódottan a kukába hajította a fagyaltját. Igaz, már sok ilyen kisvárosban voltam (Makón, Cegléden, Békéscsabán), de ez most egy újabb név, egy újabb hely, egy újabb nem-ugyanott.

* * *

Betérek egy Líra könyvesboltba, hogy vegyek egy Kiskunfélegyháza-térképet – no nem azért, mert valaha vissza akarnék jönni, csak emlékre. Tört magyarsággal nagy nehezen kiderítem, hogy nem árulnak olyat. Az eladó vállat von, és egy polcra bök, rajta magyar kisvárosok térképeinek hevenyészett gyűjteményével. Valamelyikükben bizonyára kapni lehet Kiskunfélegyháza térképét...

* * *

Budapest felé a busz röviden megáll. Épp elég időm van, hogy gyorsan lefotózzam a Pusztát. Az ember mintha a tengert fényképezné – végtelenbe vesző fű és föld, néhol egy szélfogó, egy-egy meszelt házikó, saját miniatűr Pusztája közepén. A táj aztán tovatűnik, de mintha nem térben, hanem időben távolodna, vissza a törzsi ősvilágba. A távolban sehol egy harangtorony, sehol egy kolompoló bolond, csak a terebélyes égbolt, egyelőre visszatartva a vigaszdíjnak szánt Tejút csillagait.

* * *

Hajnalban félálomban hallom Budapest nedves utcáin az autók kerekének surrogását. Itt valahogy álomba ringat – odahaza nem hagyta aludni. Mint-ha az utcazaj is, mint a beszéd, egy másik nyelven lenne.

* * *

A Lánchíd csúcsos árnyékai mint hegyes tűk bökdösik az egymást fényképező turistákat, amint azok átkelnek a hídon bábeli rakományukkal és mennek a dolgukra. Árnyékuk lenyomatát lekoptatják majd a nyomukban érkező turisták lépteit.

* * *

A turista idealista, aki képtelen elhinni, hogy egy-egy hely az ő távozta után is tovább létezne. Az utazó realista, aki tudja, hogy a turista téved.

* * *

Egy bohózatba illő jelenet a világ két legelfuseráltabb szélhámosával – egyikük pénzváltónak, másikuk rendőrnek adja ki magát – kicsit felüdíti a különben steril belvárosi sétát. Két szerencsétlen, neurotikus, rosszul öltözött flótás. Engedékeny sóhajjal káromkodom, és ott hagyom őket – túl félénkek ahhoz, hogy kövessenek. Szinte sajnálom őket – ezt a két időutazót, aki itt próbál pénzt keresni, hogy visszavigye magával a múltba és meggazdagodjon.

* * *

Egy-egy séta számtalan alakot adhat a városnak. A kiszámítható útvonalterv tehát kiszámítható várost hoz létre. Ma nincs sok időm, így be kell érnem a város egy silány hasonmásával. Kávésző és sütemény, mint annyiszor, most is enyhíti keserűségemet.

* * *

Tegnap este a zivatar elmosta a dolgok árnyékát. Lehet mondani az esőre, hogy „sötét”? Ez mindenesetre sötétnek tűnt, különösen a kellemes reggeli séta után – ránehezedett mindenre és feketén borult a tovasiető arcokra. Estére aztán egy kicsit visszatért az ősz, hogy mára hűvösebb, frissebb és tisztább legyen az idő. Hideg és meleg, világos és sötét kontrasztjai itt sokkal élesebbek a szokottnál – ez a szeszélyes áprilisban még inkább igaz.

* * *

József Attila szobra még egyelőre ott áll a Parlament előtt. A kormány már egy ideje tervezgeti, hogy megszabadul tőle, és egy Horthy nevű diktátor uralmát felidézve visszaállítja a Kossuth tér egykori pompáját. Részvétellel megcsúszott a szobor bronzkezeit. József Attila eltávolításához magával a Dunával kell szembeszegülni.

* * *

A Nyugatnál egy aluljáróban nincstelen romák kara énekel – vagy inkább vonyít –, dacolva a nyomorral. Gyászos üvöltésük az aluljáróba befúvó északi szél süvítését imitálja. Az ember csontig fagy tőle. Egyszerre megható és iszonyatos; requiem a pokol egy alsó bugyrából. Nem is tudom leírni azt a kétségbeesést, ami énekükből szól – a társadalmi biztonság teljes hiányával sújtott és a paradicsomból végképp kiűzetett szerencsétlenek panaszát. Egész Európa ettől zeng.

* * *

Egyetlen expedíció sem teljes – csupán árnyékok árnyékokkal való taposása. A tényleges, teljes és megismerhetetlen város pedig nem más, mint az összes lehetséges expedíció vektoriális szorzata. Tétova sétáim olyanok, akár egy park fűvén kitergetett térkép felett imbolygó pillangó röppályája.

* * *

Utolsó reggel bedöglök a fényképezőm. Mintha már nem bírná elviselni újabb fényképek gondolatát. Az eddigiek persze ott vannak biztonságban a memóriakártyán, de mégis bosszant a dolog – a semmiből hirtelen a Várhegyen találom magam, megfosztva digitális szememtől, biológiai látásomra utalva. Nagy kihívás ez a huszonegyedik században, a végtelen sok adat és tárhely korában.

* * *

Amikor reggel elindultam, azon aggódtam, mivel fog eltelni ez a hét óra. De a nagyvárosok tér-idő kontinuumában egymásba fonódnak a metroutak, a feketekávék, a panorámák és a csak egy-egy pillanatra látott idegenek, és az ember hosszú napokat képes eltölteni pusztán azzal, hogy fizikailag jelen van. A Korona Kávéházban, a turisták vihara előtti csendben, villámon egy falat meggyes rétesel, érzékeim előrevetítik, ahogy száll fel a gép.

* * *

Ismét a reptéren... Elkezdem rendezgetni magamban a szavak és képek emlékének friss halmazát. Míg további árnyékokat papírra vetve e sorokat írom, egyszer csak elhagy az erőm, és megadom magam a reptér aulájában uralkodó intergalaktikus zűrzavarnak. Aki itt árnyékot keres, csak tükörképet talál.

Norman Jope

BOCCO DI VERITAS

A tűztorony tetejéről nézve a háztetők vöröse
beleég a zöld, dombos háttérbe.
A város egy csigaházában szunnyadó remeterák.

Lisztnek egyszerre otthona
és száműzetése is volt Európa.
Zenéje, mint a héja, kering a falak közt,

míg a szorgos turisták egyre-másra pipálják ki
a látnivalókat, és vásárolják a határ sebeit kötöző
vitrinbe zárt szögesdrót-szuveníreket,

miközben zsibbadnak a kapucsínók, és az Euró
fel-alá pattog, mint egy Disney-figura.
A folyó túlfelén, a mellékutcákban

omlik a vakolat, és némán ásítva
vezet a túlvilágra az igazság szája,
ez a már minden poklot megjárt pszükhopomposz,

kinek ez az önmagát folytató derűs kisváros
csupán egy tömésre váró szuvas fog,
amelyben a csont odvas és a múlt *stumm*.

FORDÍTOTTA TARCSAY ZOLTÁN

ARANY JÁNOS SZÉPIRODALMI ÉS ESSZÉPÁLYÁZAT

A Szépirók Társasága és a 2000 *Irodalmi és Társadalmi havi lap* pályázatot ír ki Arany János bicentenáriumának tiszteletére.

Pályázni lehet *publikálatlan* irodalmi esszékkel és szépirodalmi alkotásokkal.

I. Esszétémák

1) *Arany János írói bátorsága*

A magyar irodalom forradalmár-politizáló szemléletében többször fogalmazódott meg bírálat Arany politikai szerepéről – legelősebben talán Ady Endre részéről; a harmincas években nagy vita volt Móricz és Kosztolányi között e kérdésben; a hetvenes években pedig Eörsi István újra erőteljes bírálattal illette a szerzőt. Kérdésünk: mit gondolhatunk ma e probléma kapcsán.

2) *Az eposz/elbeszélő költemény műfajának mai jelenléte*

Az utóbbi egy-két évtizedben meglepő módon és nem kis mértékben megszorodtak a verses elbeszélő költemények (Juhász Ferenctől Szálinger Balázsig); e műfaji különlegességnek szerepéről és súlyáról szeretnénk többet, mind műfajelméleti, mind történeti szempontból megtudni.

3) *Arany és a magyar irodalom ironikus-humoros vonulata*

Németh László nagyon elterjedt, nagyhatású véleménye szerint a tragikus magyar „sorsirodalomtól” távol áll a humor és irónia kategóriája, s a magyar irodalomnak minden ízében súlyosnak, mélynek és komoly-nak kellene lennie. Vajon hogyan állja ki e vélemény a történetiség próbáját (pl. Arany életművében), s hogyan viszonyuljunk egy ilyen véleményhez az utóbbi évtizedek erőteljesen ironikus irodalmiságának olvasta után?

4) *Mit tehetnek az írói barátságok és szövetségek?*

Az Arany–Petőfi írói barátság kapcsán kétféle megítélés tapasztalható a közvélekedésben: a barátság mindenben segít és kibontakozásra serkent – valamint: a barátság sokban akadályozza is az önálló eredetiség térnyerését. Vajon hogyan működnek az irodalom történetében és jelenében a nagy barátságok – segítőleg vagy gátlólag?

Az esszék terjedelme 20–25 000 leütés között legyen.

II. Szépirodalmi alkotások – versben vagy prózában

Olyan irodalmi műveket várnánk el, melyek nem a hódoló ódák emelkedett hangnemével, hanem a parafrázisok, imitációk és paródiák gesztusával közelítenék meg az egyik legnagyobb magyar humorista költőnek tevékenységét.

A pályázatok beadása határideje:

2018. január 3. szerda éjfélig

Érdeklődni és a pályaműveket beküldeni ezen a címen lehet:

ketezer.palyazat@gmail.com

Egy pályázó csak egy pályaművet nyújthat be.

Pályázatok díjazása a két kategóriában:

I. díj: 200 000 Ft – 200 000 Ft

II. díj: 150 000 Ft – 150 000 Ft

III. díj: 100 000 Ft – 100 000 Ft

A pályázatok elbírálásában a Szépírók Társasága és a 2000 delegáltjai vesznek részt.

Eredményhirdetés 2018 februárjában, a Szépírók Társasága Arany-emplénapján. A legjobb, díjazott pályaműveket a 2000 fogja közölni.

© Vörös Anna

„De ugye biztos nem lesz ebből baj?”

MÓDSZERTANI REFLEXIÓK AZ INFORMÁLIS GAZDASÁGOT ÖVEZŐ
FÉLELEM CSENDJÉNEK MEGTÖRÉSÉRŐL

Bevezető

„Képzeld, Rozit elvitték a rendőrök. Gondoltam, felhívlak, ez téged biztos érdekel” – mondta néhány hete a telefonban Ani, majd suttogóra fogva folytatta (mintha nem egyedül lett volna a házban, Láposon, a vonal túlsó végén): „megtalálták nála a »füzetet«... Ezek után lehet bármilyen jó ügyvédje, szerintem nem fogja megúszni a börtönt. De ki tudja...”. Láposon 2000–2002 között kisebb-nagyobb megszakításokkal, doktori kutatásom részeként, közel egyéves etnográfiai terepmunkát végeztem, beköltözvén a faluba.¹ A terepmunka első felében egy idősebb „parasztasszony” (ahogy a helyi cigányok hívják a „magyarokat”, vagyis

nem cigányokat) fogadott be a házába, később, miután már a falubéli romák a bizalmukba fogadtak, Ani hívott magukhoz, a cigánytelepre.² Anival sok mindenről lehetett beszélgetni terepmunkám alatt, kivéve arról, amiről amúgy a falu cigányai gyakran pletykáltak: a kamatos pénzkölcsönzőkről, meg hogy mit művelnek a kiszolgáltatott, „buta cigányokkal”, akik ahelyett, hogy a gyerekeik szájába adnának kenyeret, minden hónap elején a kamatosoknak viszik egész havi pénzüket. Ani általában azzal ütötte el a kérdéseimet, hogy „itt erről a faluban nem beszélünk, ez nem téma”. Majd kérdő tekintetemre feelve egyszer hozzatette: „gondolom, mind félünk... Nem akar senki kapcsolatba kerülni a rendőrökkel. Mi cigányok abból soha nem jövünk ki jól...”³

Ez a tanulmány egy „posztterepmunka” módszertani reflexiója. Egy olyan kísérletre reflektál, amelynek során, a post hoc terepmunka sza-

Ez az írás az MSZT 2016. évi vándorgyűlésén, a „Beszédés hallgatás” című panelben elhangzott konferencia-előadás jelentősen átdolgozott változata. Hosszabb s részletesebben lábjegyzetelt formában olvasható: *Szociológiai Szemle*, 2017, 27 (2): 88–111.

kaszban – különböző fázisokban, különböző módszerekkel – sikerült, ha csak részlegesen is, de megtörni az informális gazdasági gyakorlatokat övező csendet. A tanulmány első része a „terepmunka utáni terepmunka” vagy posztterepmunka fázisáról szól. Ez a fázis két fontos dolgot foglal magában. Egyrészt azt a post hoc, a láposi állomásozó terepmunka befejezését követő, a régi terepre vissza-visszajáró szakaszt, amely a kutatói pozíció megváltozásával, az otlakó etnográfusból látogatóvá váló kutatói helyzet következtében, új nézőpontból engedni láttatni a település lakóinak boldogulási stratégiáit, köztük az informális gazdasági gyakorlatokat. A posztterepmunka szakasza másrészt azt az állandó újraértelmezési folyamatot jelenti, amelynek lényege, hogy a terepmunka a terep fizikai elhagyása után sem fejeződik be, hanem a kutató időközbeni tapasztalatainak gyarapodásával és állandó intellektuális fejlődésével párhuzamosan, folyamatosan zajlik. És mint ilyen, az etnográfiai tudás provizórikus jellegére, befejezetlenségére irányítja a figyelmet. Két, a láposi terepről hozott etnográfiai példával fogom érzékelteni ennek a posztterepmunkafázisnak a jelentőségét.

A cikk következő részében arról a kollaboratív vagy kooperatív etnográfia módszereihez közel álló kísérletről lesz szó, amelynek során új „tere-

peken”, az ottani hátrányos helyzetű közösségekben élő emberek kutató asszisztensként vagy „helyi szakértőként” való bevonásával, alapvetően az interjú módszerével próbáltam feltörni a kamatos pénzkölcsönzők (és adósaik) láposi terepemen megtapasztalt hallgatását. Arra voltam kíváncsi, kik a pénzkölcsönzők és az adósaik, milyen társadalmi rétegből jönnek, mi motiválja gazdasági viselkedésüket, illetve milyen jelentéseket kapcsolnak tevékenységeikhez. E kérdések megválaszolása érdekében az elmúlt néhány évben 80 kamatos pénzkölcsönzővel és 20 adósukkal készítettem mélyinterjút különböző észak-magyarországi településeken. Az interjúalanyokat lokális tudáskészletük folytán általam helyi szakértőnek tekintett, két helybeli „kutató asszisztensem” segítségével sikerült beszervezni és szóra bírni. Ez a módszer csupán azáltal vált lehetségessé, hogy korábbi klasszikus állomásozó (láposi) terepmunkám során olyan, a láposiak rokonsági hálójára által biztosított, messzi településekre is kiterjedő networkökre, kapcsolati tőkére tettem szert, amely egy újabb kutatási projekt esetében is az etnográfus legnagyobb erőforrásának bizonyul.

Ehhez kapcsolódóan végül a cikk utolsó része azt tárgyalja, hogyan lehet az informális/illegális gazdasági gyakorlatokat övező kutatói csendet feltörni – hogyan lehet az évek alatt

felhalmozott etnográfiai tudást az akadémia szempontok szerint „etikusan” nyilvánosságra hozni.

Az etnográfiai exitről szólva a szakirodalom kétfajta problémáról beszél. Egyrészt arról, hogy milyen nehézségei és technikái vannak a terepmunka végeztével a tereptől (az ott megszerzett kapcsolatoktól) való elszakadásnak. Ez azonban nem tartozik mostani témámhoz. Ehelyett az exitnek az a másik dimenziója érdekel, ami az etnográfiai adatok nyilvánosságra hozatalának, valamint a szöveg várható fogadtatásának dilemmáival foglalkozik. Az effajta exit problémái különösen élesen merülnek fel olyan helyzetben, amikor az etnográfus saját társadalmán belül, „otthon” kutat, olyan csoportokat, akik beszélnek az etnográfus által írott szöveg nyelvét, és akár olvassák is a szövegét.

A félelem csendjének megtörése tehát közel sem csak a kutatottakra vonatkozik, hanem magára a kutatóra is. Az etnográfus abbéli félelméről van itt szó, hogy mit lehet megírni mindabból a tudásból, amit az évek során összegyűjtött – anélkül, hogy ezzel ártana az amúgy is súlyos stigmákkal és előítéletekkel körülvett vizsgált csoportnak. És anélkül, hogy további kutatását ellehetetlenítené azáltal, hogy szövegének publikálása után, szándékával ellentétesen, ön-

álló életre kel írása – mint ahogy azt egy újabb, terepről hozott példával próbálok majd illusztrálni.

Posztterepmunka, avagy az etnográfiai szöveg befejezetlensége

A posztterepmunka fogalmát elsőként körüljáró Cohen hangsúlyozza, hogy e terminus nem azonos a post hoc terepezéssel⁴. Míg az utóbbi a terepre való visszalátogatásokat jelenti, addig Cohen a terepmunkát követő terepmunka fogalmával egy állandó újraértelmezési folyamatot jelöl. E folyamat során folyamatosan „újraolvassuk” korábbi megfigyeléseink alapján írott terepnaplónkat, újraértelmezzük e bejegyzések kiváltotta, korábbi eseményekhez fűződő érzéseinket. Cohen ezzel az etnográfiai tudástermelés befejezetlen jellegére hívja fel kutatótársai figyelmét. Arra próbál bennünket érzékennyé tenni, hogy legyünk nyitottak a korábbi megfigyeléseink potenciális újraértelmezésére, hiszen a post hoc terepmunka szakaszában, a terepre való visszalátogatások során már nem ugyanazon emberként térünk vissza, mint akik akkor voltunk, amikor a terepen laktunk, és velünk együtt azok is változtak, akikhez visszatérünk, így mindezekkel párhuzamosan értelmezéseink is változhatnak.

A korábbi, klasszikus, közel egy-
éves láposi terepmunkám szakasza-
ban nem sikerült megértenem a
kamatos pénz működésének logi-
káját. Legjobb esetben is csak a ve-
lem közeli viszonyba kerülő néhány
helybéli adós elmondásából tudtam
rekonstruálni ezt az informális gaz-
dasági gyakorlatot – maguk a kama-
tosok, a pénzkölcsönzők feltűnően
kerültek mindenfajta személyes be-
szélgetést, találkozást, mélyen hall-
gattak tevékenységükről. Pedig a
közel 700 fő lakta Láposról nézve is
látható volt, hogy egy-egy aprófalu
társadalmát a helyi polgármesterek
mellett az informális pénzkölcsön-
zők uralják (egy-egy ilyen kistelepü-
lést általában hatan-heten osztva fel
maguk között), ők tartoznak a helyi
elithez, nemcsak anyagi gyarapodá-
suk révén, de avégett is, hogy a kró-
nikus pénzhiányban szenvedő legel-
esettebb családok a polgármesteren
kívül egyedül e „minibankárokhoz”
tudnak fordulni „segítségért” (így
indokolják általában az adósok ka-
matos pénzfelvételüket). Láposon
lakva azonban félig rejtve maradt
előttem ennek az intézménynek a
pontos működése, ugyanis a falu-
béliek zöme kínosan került bármi-
fajta beszélgetést erről a témáról. Az
ottani barátaim szájából néha ugyan
elhangozott egy-egy olyan mon-
dat, mint például „megmondom az
őszintét... kénytelen voltam felven-
ni Rozitól harmincezret, a konyha-

szekrényre... most hogy fogadok
vendégeket, ha csak egy ágy van a
szobában...?? – gondolom, te is pró-
bálsz megadni a gyerekednek, amit
tudol... legalább egy ballagást tudjak
már neki tartani, ne csak ezt a dögös⁵
életet lássa”. De többnyire inkább a
félelem csendje övezte e témát.

Ottlakásom idején, 2000–2002 kö-
zött, Rozi még csak kicsiben űzte a
pénzkölcsönzést, maga is eladósod-
ván az egyik, nem falubéli kamatos-
nak. Mikor néhány év kiesés után,
2010-től kezdődően újra kezdtem
vissza-visszalátogatni a terepre, Ro-
ziról már beszéltek a faluban, hogy
„nagyon kitanulkodott, okosságok-
ból él”, ezekből csinálta magának és
családjának az akkoriban már meg-
szaporodott pénzét. Rozi beszélgeté-
seink alkalmával nekem csak annyit
mondott ebben az időszakban, hogy
„tudom, hogy azt beszélik a faluban
rólam, hogy kamatozok, de ne higgy
nekik, csak irigyek”. Rozit az ez idő
tájt írott munkáimban, adósainak
egymással összezsengő elmondásai
alapján, a „korrekt kamatosok” ka-
tegoriájába soroltam. A helyiek azt
nevezték korrektnek, aki „segít”
rajtuk, mikor krízishelyzetben már
nincs kihez fordulniuk pénzért, és
aki ugyan elkéri a pénze használa-
táért járó kamatot, de közben „nem
amortizálja le, nem zsigereli ki telje-
sen adósait”.

Bár fizikailag már jó ideje befejeződött a terepmunkám Láposon, Anival, korábbi befogadó családom egyik meghatározó, harmincnyelc éves korára többszörös nagymamává váló női irányítójával az elmúlt években is viszonylag intenzív maradt a kapcsolatomban, alapvetően telefonbeszélgetéseink és az időnkénti rövidebb-hosszabb visszalátogatások révén. E látogatások közötti, gyakori, hosszú telefonbeszélgetéseink során Ani kezdett kicsit nyíltabban beszélni a faluban azóta új „bankárokkal” bővült kamatosok, meg úgy általában is a falu egyéb viselt dolgairól. Mintha azáltal, hogy beköltöző kutatóból látogatóvá váltam, kevésbé jelentettem volna veszélyt a „titkok” kifecsegése szempontjából. „Inkább mondom el egy idegennek, mint egy rokonnak”, vallotta meg egyik telefonbeszélgetésünk alatt, „mert ha itt elmondasz valamit egy cigánynak, azt már másnap az egész falu tudja”.

Egyik ilyen telefonhívás alkalmával derült fény arra az egész falut felkavaró gyermekvédelmi ügyre is, ami aztán Lápos egyik fő kamatosának, Rozinak a feljelentéséhez, kintlevőségeit nyilvántartó füzetének megtalálásához, majd ahhoz vezetett, hogy a „rendőrök elvitték Rozit” (kihallgatásra). Az ügy röviden a következő: Lápos újkori törté-

netében először kiemelték öt gyereket az egyik helyi cigány családból, gyermekvédelmi okokból. Aznap Ani, többekkel együtt, izgatottan hívott, hogy megossa velem az „összes cigányt” erősen felkavaró történetet. A többiekkel összecsendítő elbeszéléséből kiderült, hogy a gyerekeket a gyámügyes és a védőnő – korábbi, többszörös figyelmeztetés után – a szokásos heti családvédelmi látogatás alkalmával ismét jéghideg házban, éhesen és szülők nélkül találta otthon. A nyolc hónapos kisbaba a dunyha alatt már félig kihűlve aludt, mesélte később Lívia, a gyámügyes, a hároméves kislányon egy kistrikó volt, a tizenkét éves nagylány pedig azért nem ment aznap iskolába, mert a kicsikre kellett vigyáznia. Lívia a didergő kisgyerekek, az üres élelmi-szerszekerény láttán és a szülők távolléte miatt (akik melleleg fáért voltak az erdőn, hogy kikerítsék a gyerekeknek az aznapi főznievalót) a vele látogató védőnővel együtt úgy döntött: ezeknek a szegény gyerekeknek jobb életük lesz, ha intézetbe, majd nevelőszülőkhöz kerülnek. És bár Pimis, a gyerekek apja, aki nemrég szabadult a börtönből, lélekszakadva rohant le az erdőről, hogy a rendőrökcsi elé fekvő próbálja megakadályozni családjának szétszakítását, és fennhangon ordította, hogy megöli Líviát – a rendőrautó elgurult a kicsikkel. Ani így összegezte a történetet a telefonban: „Ha itt lettél volna,

neked is megszakadt volna a szíved... Ha láttad volna, ahogy azok a gyerekek ököllel verték a rendőrautó ablakát. Pimis meg a földön fekvé ordított, hogy nincs joga Líviának elvitetni tőle a saját gyerekeit.”

Ezt a történetet a telefonbeszélgetés alatt jegyzetelt „tereplaplómból” idézem. Később – a falut felkavaró eset nyomán megszorodó telefonhívásokból, Facebook-üzenetekből, illetve ezt követően egy újabb, futó tereplátogatás nyomán – a helyi informális pénzkölcsönző, a kamatos pénz történetének egy újabb, addig a falu által gondosan eltakart szeletére is fény derült, immár az etnográfus számára is. Kiderült, hogy Pimisüket lassan már két éve tartja Rozi „adós rabszolgaságban”: minden hónap elején, ahogy megjön a hét gyerek után járó állami támogatás (családi pótlék, családvédelmi segély), közel 120 ezer forint, Pimis felesége, Juli, Rozinak adja le az összes pénzét a mára már törleszthetetlen összeggé felhalmozódott korábbi tartozásai fejében. Ebből Rozi mindig „visszaad” neki valamennyit, élelemre, gyógyszerre vagy akár villanyra – de persze mindezt kamatos kölcsönként. Ez a tranzakció Rozinak állandó, fix havi bevételt jelent, ezért nagyon előnyös egy olyan gazdasági helyzetben, amikor a közmunkán kívül – ahová a polgármester, egy korábbi viszály miatt, évek óta nem veszi fel se Rozit, se a férjét – gyakorlatilag a

22 800 forintos szociális segély a család egyetlen állandó bevételi forrása. De Juli is, aki már rég nem tudja számon tartani, mennyivel tartozik Rozinak, egészen a gyerekek családból való kiemeléséig úgy gondolta, nincs más választása, hiszen Rozi az „egyetlen, aki segít rajta”, hogy ennyi tartozás mellett se éhezzenek annyit a gyerekek...⁶

A kicsik intézetbe vitele azonban hirtelen felforgatta az eddigi status quót. Kiderült, hogy Rozit Juli jelentette fel a rendőröknek, és azt is elárulta, hol tartja a füzetét. Mindezt azért tette, mert Kópi, a polgármester azzal hitegette Julit, hogy ha megteszi a feljelentést, és ezzel segít Rozit lebuktatni, a kamatozást visszaszorítani, akkor ő majd megmozgatja a kapcsolatait, hogy visszakerüljenek Julihoz a gyerekei. És mellel, biztatta Kópi Julit, míg Rozi börtönben van, Julinak az adósságát sem kell fizetnie, megmarad a havi százhúszer forint családi pótlék, lesz miből etetnie a gyerekeket.

Egy néhány héttel később történt újabb esemény még inkább arra készítetett, hogy átértelmezzem a „korrekt kamatosnak” tartott informális pénzkölcsönzőkről írott korábbi interpretációm. Szinte egyidőben azzal, hogy megtudtam, Juli visszavonta Rozi elleni tanúvallomását, mert rájött, nincs más, aki-

tól „segítséget kaphatna”, egy újabb, durva eseményről szóltak a faluról telefonon adott híradások. Arról beszéltek, Rozi és az ura, Barnus hogyan verte meg a falu egyik utcáján a gyerekeihez hazalátogató Erit, és rugdosta a földön egészen addig, míg be nem tört a koponyája és az egyik füléből nem dőlt a vér. E telefonbeszélgetéseket követő újabb tereplátogatás alkalmával, a lábadozó Erivel beszélve, egy újabb szelete sejlett föl Rozi kamatos pénzkölcsönzési gyakorlatának. Kiderült, hogy Eri Roziék adósa, és e hazalátogatás alkalmával ígérte megadni nekik az egy hónapja felvett 25 ezer forintos kölcsönből mára ötvenezerre emelkedett tartozását. Ebből azonban nem lett semmi, mert Eri nem tudott elállni dolgozni, ahogy korábban remélte. Roziék viszont be akarták hajtani rajta a pénzt.

Eri esete még Juliénál is durvábban mutatta meg számomra azt a fajta kilátástalanságot, ami az adósok kezét megkötöti, hogy bármit is tegyenek helyzetük javítására. A verés után nyolc nappal is még szédelegve járó, beesett arcú, fejét folyamatosan fájlaló, egyik fülére nagyotthalló Erit meglátva és vele hosszabban beszélgetve döböntem rá arra, hogy a kamatolás intézményét fenntartó legfőbb erő – a korábban hangsúlyozott bizalom tényezője mellett – a kama-

toló mögött álló támogató hálózat, banda (család) által demonstrált fizikai erő. Amit legalább egyszer példával kell statuálni, hogy elriasszon minden adóst attól, hogy eszébe jusson az adósságát elbliccelni. „Annyira emlékszem csak az egészből, hogy Barnus kiabáldosott, hogy otthon járt a szám, ilyenkor meg nincsen nagy pofám, a pénzt nem vagy képes ideadni, mondta. Visszaszóltam, hogy most mér’ nem hagytok nekem békén, mondtam neked, te inas,⁷ hogy nem tudom odaadni, míg nem állok el dolgozni. Rozi meg erre a hajamnál fogva lerántott a földre, és úgy kiabálta, hogy így k...tt kurva, úgy ki...tt kurva. Aztán meg azt, hogy gyere Barnus, üssed te is, gyere, öld meg” – mesélte nekem Eri a történeteket.

Eri végül nem mert feljelentést tenni, mert Rozi megfenyegette a Facebookon, a barátain keresztül, hogyha bármit tesz, készítik elő a temetését... Akárcsak a kórházi orvosok, a rendőrök is jobbnak látták nem beavatkozni az ügybe, mondván, ők nem szólnak bele a helyi viszályokba. A megoldást a lehetetlennek tűnő helyzetre egyik helyi segítő „kutató asszisztensem” javasolta Erinek (meg nekem...): „Figyelj csak ide, én jóba vagyok Rozival, esetleg én odaadhatnám neki a tartozásod, az lenne itt az egy megoldás. Mer’ ha feljelented, még annál rosszabb lesz neked. Meg a gyerekeidnek. Tudod,

mit kiabált Barnus apja a faluban? Azt, hogy úgy nyúljanak Barnushoz meg Rozihoz, hogy mind meg fognak halni.” Eri meg csak helyeselt: „Jaj, hát hol merem én feljelenteni őket?! Sehoh nem fogok tudni menni, nem csak haza, de még a vonaton se. Ezek meg a bandájuk mindenhoova járnak. Ez lesz a legjobb, odaadni nekik a pénzt.” Ezek után mindketten arra jutottak, csak én tudok segíteni Erin, ha kölcsönadom neki az összeget, hogy törleszteni tudja a tartozását...

Ezen utolsó mondat kapcsán azonban muszáj egy rövid kitérőt tennem, ami az olyan etnográfus dilemmáiról szól, aki megpróbálja feltárni az informális (illegális) gazdaság intézményeinek és szereplőinek működését. Magának az informális gazdaság terminusának a kitalálója, a gazdaságantropológus Keith Hart így ír erről a saját kutatása során is megélt problémáról: „Egyszer-kétszer megkíséreltem előjönni személyes gyótródéseimmel, amiket magányos terepmunkásként éltem meg az első (ghanai informális gazdaságot vizsgáló) antropológiai kutatómunkám során. De minden alkalommal az volt az akadémiai világ reakciója, hogy ezekkel a vallomásokkal jóvátehetetlen kárt okozunk az antropológiának mint tudományos vállalkozásnak. Ma már azt hiszem, a hallgatás az, ami igazán káros”⁸. Hart itt arról a keserű tapasztalatáról be-

szél, amit úgy foglal össze, hogy miközben az egyetemi képzés alatt az az extravagáns igény artikulálódik a kezdő antropológus kutatók felé, hogy minél jobban elmerüljenek az általuk megfigyelt helyi társadalomban, aközben a közösség életében való aktív részvétel révén születő etnográfiai szövegeikkel szembeni alapvető elvárás, hogy szigorúan objektívek és ezáltal tudományosak maradjanak. Az egyetemről a terepre bocsátva, folytatja Hart (többek tapasztalatával egybecsengően), arra meg aztán végképp nem készítették föl, hogy ott milyen nehézségek várják. „Belecsöppenvén egy erőszakkal átszótt, gazdaságilag nyitott társadalomba, fokozatosan magam is kriminális vállalkozóvá lettem, abban az értelemben, hogy részesévé váltam az illegális kereskedelemnek, pénzkölcsönzésnek és hasonlónak”.

Ezzel vissza is kanyarodunk Eri történetéhez: eldöntve, hogy valóban nincs más választás, mint az általam „kölcsönadott” pénzzel (amit mindannyian tudtunk, úgyse tud Eri visszafizetni) megadni a Rozinak való tartozást; és hallgatva a beszéd közben sokszor elcsukló hangú Erit, először éreztem magamon annak a tehetetlenségnek a kínját, ami visszatartja az adósokat attól, hogy bármilyen formában is szembe merjenek szállni hitelezőikkel.

A post hoc terepkutatás kontextusa és a „helyi szakértők” szerepe a tudástermelésben

Néhány évvel ezelőtt, a láposi poszt-terepmunka szakaszában, azzal párhuzamosan egy újabb, a kooperatív vagy kollaboratív etnográfia műfajához módszereiben közel álló kutatásba kezdtem, azzal a céllal, hogy megismerjem az ország hátrányos helyzetű településein lakó kamatos pénzkölcsönzők társadalmi hátterét, motivációit, informális gazdasági gyakorlataik logikáját és az ehhez csatolt értelmezéseiket. Erre az újabb projektekre azért volt szükség, mert az utóbbi években nyilvánvalóvá vált, hogy a krónikus szegénységben élők közösségeit Észak-Magyarországon is egyre erősebben szövik át az informális (illetve egyetlen büntető-törvénykönyvi változás révén illegálissá váló) gazdasági tevékenységek,⁹ valamint az e gazdaság aktorai között termelődő, újfajta hierarchikus viszonyok.

Az informalitás, illegalitás, rejtett vagy szürkegazdaság körébe tartozó társadalmi gyakorlatokat az antropológusok, szociológusok és kriminológusok különböző elméleti hátteréből és kutatói pozícióból, illetve különböző módszerekkel vizsgálják. Hogy milyen módszert választ a kutató e rejtett gazdasági tevékenységek megértéséhez, az a személyiségé-

től, az adott közösségtől, illetve attól a történelmi és akadémiai (elméleti) kontextustól függ, amibe beágyazódik és amitől elválaszthatatlan a munkája. Az informális gazdaság kutatásában a legizgalmasabb eredményeket az etnográfiai terepmunkán alapuló kutatások hozták. Bár magának az etnográfának a definíciójában nincs teljes konszenzus a különböző diszciplínák képviselői között, abban szinte mindenki egyetért, hogy ami közös a különböző meghatározásokban, az a terepmunka módszere: az elköteleződés, hogy első kézből, közvetlen megfigyelésből, a kutatók életében való részvételből származó tapasztalatból szerzik a kutatók a vizsgált társadalmi, gazdasági vagy kulturális jelenségről a tudásukat. És bár sokáig az antropológia sajátos módszertanának és a diákok antropológussá való felszentelése feltételének számított a hosszú, minimum egyéves, beköltözős terepmunka, a szociológusok rendre hangsúlyozzák, hogy – legalább a chicagói városszociológiai iskola jelentős hatása óta – ebben a diszciplínában is közel egy évszázadra vezethető vissza a terepmunkán alapuló közösségstanulmányok elterjedése.

Judith Okely, az angliai cigányok között dolgozó antropológus legutóbb egy egész tanulmányt szentelt annak, hogy elmondja, mennyire fontos volt saját munkája során

a kutatottakkal való kollaboráció, együttműködés – az a tény, hogy „cigány közvetítők (csoporttagok) kalauzolták az Idegent” (a kutatót) a számára ismeretlen viselkedési szabályok szerint működő csoportban. Ezzel nemcsak a gyakran megfejt-hetetlen találynak tűnő események közötti eligazodást, a történetek értelmezését segítették terepmunkája során, hanem egyáltalán a zárt közösségbe való bebocsátást is ők tették lehetővé¹⁰.

A rejtett gazdaság, az informális/illegalitás, vagy ahogy sokan a szociológiában nevezik: a *deviancia* körébe tartozó, etnográfiai háttérű kutatásokat áttekintő munkákból kiderül, hogy majd minden, e témában kutató etnográfusnak (legyen az antropológus, szociológus vagy kriminológus) volt egy „helyi szakértő” kutatási asszisztense, segítője, ahogy az új etnográfia nevezi ezt a gyakorlatot. Az etnográfiai háttérű kriminológusok általában az alvilág emberei közül kérnek fel valakit kutatási asszisztensnek az alvilág egyes csoportjainak viselkedési mintáit feltáró vizsgálataikban. Wright és munkatársai például egy volt elítéltet alkalmaztak kutatási asszisztensként egy, a betörők stratégiáit és kognitív séméit értelmező projektjükben. Ő teremtetett kapcsolatot és bizalmat a kriminológus és a kutatók között,

és ő kezeskedett a kutatás legitimitásáért is. Ezzel a módszerrel Wright és kollégái 105 elítélthez jutottak el. Azért kellett ennyi interjú, hogy fel tudják tárni a vizsgált bűncselekmények tipikusságát.¹¹

Okely szerint a – sok esetben baráttá váló – helyi kutatótársak vagy kulcsfontosságú „adatközlők”, „informátorok” (ahogyan a klasszikus antropológiai munkákban még nevezték a kutató helyi segítőt) szerepét sokáig alulértékelték a társadalomtudományok. Pedig Okely tapasztalata szerint az antropológusok mindig is függtek ezektől az „öszönösen intelligens helybéli csoporttagoktól, akiket hiba is (a passzivitást, mechanikus adatközlést sugalló) »informátor« elnevezéssel jelölni” – sokkal helyénvalóbb őket kutatótársaként vagy kutatási asszisztensként aposztrofálni.

Izával és Lajcsú nénivel mint helyi szakértőkkel való együttműködésemnek egyik nagy hozadéka az volt, hogy – megteremtve a bizalom légkörét kutató és kutató között – hozzáférést biztosítottak a kamatos pénzkölcsönzőkhöz, ahová egy idegen, messziről jött kutató közvetítő segítségével nélkül nemigen nyer bebocsátást.¹² Lajcsú néni többször elmondta, hogy „Nem benned bíznak, hiszen téged nem ismernek... bennem bíznak, én vállaltam kezességet érted, hogy nem hozol bajt a fejükre... Többször is megkérdezik,

mielőtt elvállalják a beszélgetést ved, hogy de ugye, nem lesz baj ebből, Lajcsú néne, hogy elmondom neki a történetem?! Én meg megnyugtatom őket, hogy már évek óta ismerlek, meg lehet benned bízni, eddig sem okoztál bajt, inkább segítettél”. Iza és Lajcsú néni mindemellett sokat segítettek a terepmunka során látottak/hallottak értelmezésében, kontextusba helyezésében is. Az alábbi példa jól illusztrálja ezt. Már túl voltam az első néhány, kamatos pénzkölcsönzővel készített interjún, mikor Iza, aki általában velem együtt mindegyiket végighallgatta, és időnként hozzáértően kommentálta is, felvetette, hogy „Annyit hazudgálnak itt összevissza ezek a kamatosok, hogy így segítenek, meg úgy segítenek, de kérdezd csak meg akár egy adósukat is, hogy mit gondolnak erről”. A következő alkalommal már az újabb kamatos interjúalany mellett annak egyik adósát is beszervezte, hogy beszéljen velem. A történet, ami kettejük egymástól függetlenül elmondott narratívájából összeállt, egyértelművé tette, hogy a kamatos pénz intézményét a benne szereplő aktorok relációjaként érdemes vizsgálni – így kezdtem *relációs etnográfia*t csinálni.

A kamatosnő és férfi adósának a története, az egymástól függetlenül elmondott narratívájuk alapján, a következő volt. A középkorú, többgyermekes, pénzt kölcsönző asszony

végig azt hangsúlyozta az interjú során, mikor megkérdeztem, hogyan tekintenek rájuk az adósok, hogy: „Hát tisztelnak minket... úgy néznek ránk, hogy mi tartjuk el őket meg a családjukat... ezt számtalanszor el is mondják, hogy ha mi nem lennénk, akkor a gyerekeik nagyon sokat éheznének.” Arra a kérdésre, hogy mi történik akkor, ha egy adós nem tudja megadni a tartozását, az asszony ugyan elismerte, hogy „ilyenkor muszáj kicsit erősebben fellépni. Ha az ember nagyon csendes, akkor vége van mindennek. Ebből élünk, én meg azért a gyerekeimet nem fogom kitenni annak, hogy vagy megkapom a pénzem, vagy nem... Ugyanis volt egy kuncsaftunk, aki csúnyán átvert minket, nem adta meg a pénzt. Nagyon sokkal tartozott már, 140 ezer forinttal... hát, rámentünk a férjemmel, ő egy jó nagydarab ember, félnek tőle... és akkor vittünk ki holmikát a házukból, lefoglaltuk, addig, míg meg nem adta a pénzt... akkor pár hónapig nem jelentkezett, de utána jött és megadta a pénzt, és azóta ugyanúgy megyen minden tovább”. Ugyanaz a történet az említett „átverő” kuncsaft elbeszélésében így hangzik: „...most már ott állunk az asszonnyal, hogy veszekedjünk, iszok, néha megverem... a miatt a pénz miatt van ez. Néhány éve, 20 ezer forintot kellett tőle kérnem, a gyerekeknek óvodára, gyógyszerre. Nem volt más,

akihez tudtam volna fordulni. Arra már negyvenet kellett visszaadni... most már évek óta az van, hogy amikor megkapjuk a családít (110 ezer forint), mind oda kell nekik adni, nem marad csak pár ezer forint... apródonként adnak vissza valamennyit, hát erre mondják, hogy önelkülük éhezünk... Már volt olyan alkalom, hogy megfenyegettek, összeszedtek mindent a lakásból, és elvitték, mert nem tudtam odaadni a pénzt. Már jó párszor meg is vertek. Legutóbb, mikor nem tudtam megadni, éjszaka rám törték az ajtót, húztak kifelé, hogy dolgozzam le akkor. Ledolgoztam, muszáj volt. Hatalmas portájuk van, nem messze laknak tőlünk. Ott sepergetünk, takarítunk, lapátoljuk a tehénlepényt... többen vagyunk adósaik, ebből gondolom, befogják őket is dolgozni, csicskáztatik őket, odadobják nekik a kaját, amit ők nem esznek meg, meg adnak italt, azt az olcsó, csöves bort”. Iza az interjú közben így kommentálta nekem az adós elbeszélését: „Hallod, mint a rabszolgasors, olyan... mint Izaura a filmben... nálunk is sokan csinálják, de azért a többség nem ilyen dögös kamatos...”

Kooperáció, reciprocitás, és a megismerés korlátai

Az egyik ilyen nehézség, amibe már korán beleütköztem a helyi közössé-

gekkel, kutatótársakkal és kutatókkal való együttműködés során, röviden úgy foglalható össze, hogy az informális gazdasági gyakorlatokat vizsgálva, más kollégáimhoz hasonlóan, magamnak is „*informális vállalkozóvá*” kellett válnom a kutatással járó kölcsönös segítségék, lekötelezettségek hálójában manőverezvén.

A reciprocitás követelményét nem csak az antropológiai kutatások számára iránymutatásként szolgáló etikai kódex írja elő. Maguk a vizsgált közösségek is elvárják az antropológustól, hogy valami előnyük nekik is származzon a kutatásban való részvételből. Valószínűleg sok terepmunkás számára ismert az a fajta fogadtatás, amiben engem részesítettek a láposiak még odaköltözésem első heteiben. Egy fiatal, családós férfi a cigánytelepen így szólított meg fennhangon egy alkalommal a falu főutcáján: „Mondja már meg nekem, hogy mér’ jó az nekünk, hogy maga itt van?! Azt értem, hogy magának mér’ jó, megírja belőle a doktoriját, vagy mit mondott múltkor, mit is... De nekünk mi hasznunk ebből az egészből!”

A krónikus szegénységben élők lakta településeken, ahol magam is mozgok terepmunkáim során, általános elvárás a kutatóval szemben egyfajta (bármifajta) segítő szerep betöltése. Ez lehet anyagi, de lehet nem anyagi természetű is (terápiás célú). Utóbbira példa, amikor né-

hány láposi barátnőm úgy emlegeti azt az időszakot, míg köztük éltem, hogy „az olyan jólesett, hogy egy tanult nő idejön közénk és kíváncsi ránk, hogy élünk – ezt nem szokták amúgy a gádzsók csinálni”; meg hogy „akkor jó volt, hogy volt kivel megbeszélnem a problémáimat”.

A post hoc terepmunka szakaszában, az újabb terepekre látogatás idején, amikor már a kooperatív etnográfához közel álló módszerrel próbáltam feltárni a kamatos pénzkölcsönzés gyakorlatának tipikus működését, az újabb helyi kutatói asszisztens aztán már maguk is egyértelműen, kérdés nélkül megfogalmazták az etnográfussal szembeni evidens elvárásként a reciprocitás követelményét. Iza úgy mondta ezt, hogy „amennyit te segítel rajtam... biztosan, hogy ha tudok, én is segítek neked a munkádban”. Lajcsú néni pedig így fejezte ki a közös munkánkkal szembeni elvárását: „Majd úgy csináljuk, Juditka, hogy neked is jó legyen meg nekem is”.

A reciprocitás követelményének való megfelelés nehézségén túl a helyi tapasztalati szakértőkkel való kooperálás, a kutatási projektbe való bevonásuk ugyanakkor e módszer megismerésre gyakorolt korlátaira is felhívta a figyelmem. Az egyik legfontosabb ilyen korlát az, hogy a helyi kutatási asszisztens nemcsak a közösségbe való bejutást segíti, de ki is zárja az etnográfus látószögéből

a kutatott helyi társadalomnak azokat a tagjait, akik nincsenek benne a networkjébe, vagy akiktől félti a kutatót. A helyi kutatási asszisztens bevonása egy látogató-interjúzó kutatói pozíció mellett tehát úgy tűnik, egyszerre teszi lehetővé a hozzáférést egy nehezen megközelíthető csoporthoz, ugyanakkor korlátozza a megismerés köreit – ami sokkal kevésbé fordul elő a klasszikus, ottlakásos terepmunka során.

A harmadik korlátja az általam megkísérelt, helyi szakértőkkel vagy kutató asszisztensekkel együtt végzett kooperatív tudástermelésnek és a csend megtörésének az az etnográfussal szemben a helyiek részéről támasztott – sokszor kimondatlan – elvárás, amire egy balul sikerült, a kutatás kezdeti eredményeiről hírt adó, az online médiában megjelent interjúm világított rá. A kisebb botrány után ezt az elvárást az egyik helyi kutató asszisztensem így összegezte: „Az ember nem piszkít bele abba a fészekbe, ahonnan eszik”. Még akkor sem, ha ez a „fészek” ugyan nincs nevéen nevezve – de úgymint mindenki felismeri a leírásból. Erről a dilemmáról több klasszikus etnográfiai írás is beszámol. Whyte Dokija például így fogalmazta meg az *Utcasarki társadalom* elolvasása után támadt csalódottságát a szerzőnek: „...az a baj, hogy hiába nem

írtad bele a könyvedbe a környék nevét, aki ismerős arrafelé, úgyis tudja, hogy rólunk van szó... Sokaknak beletapostál a lelkébe ezzel a könyvvel...”¹³. Vagyis az etnográfustól azt várják el a kutatott közösséghez tartozó segítőtársai, hogy ha már ír róluk, legalább jó színben tüntesse fel őket, kutatási eredményeinek publikálásával hozzájárulva az általa kutatottakról alkotott negatív, előítéletes kép megváltoztatásához. Ez lenne szerintük az etnográfiai reprezentáció felelőssége. Ahogy Ani, láposi házigazdám egyszer ezt megfogalmazta: „Jó kérdés, hogy miért is fogadtalak be a házamba annak idején... jó, mert szimpatikus is voltál, de bíztam abban is, hogy szerintem te majd tudol hírt adni rólunk, mert a saját szemeddel láttad, mit gürcölünk, hogy élünk.”

A kiszolgáltatott helyzetben élő, az informális gazdasági gyakorlatok révén magukat fenntartó közösségeket kutató etnográfus számára komoly dilemma, hogy mit és hogyan lehet megírni mindabból az évek alatt felhalmozódott etnográfiai tudásanyagból, amit sem a közösség, sem a kutatóval kooperáló helyi szakértők nem szívesen mutatnak meg magukból, amit inkább elhallgatnának a nyilvánosság elől. Bár az anonimitás (azaz, hogy soha nem nevezzük nevén kutatásunk alanyait) enyhíti a probléma súlyát, megnyugtató megoldást nem hoz. Min-

dennek nemcsak a téma kényessége, társadalmi és politikai érzékenysége az oka, hanem az a hermeneutikai alaptézis is, hogy minden szöveg értelmezés tárgya lesz a megjelenése után, a szerzője szándékától függetlenül önálló életre kel. Mindezt egy saját kutatásomból vett példával szeretném illusztrálni.

Néhány éve egy, az uzsora jelenségéről tartott sajtónyilvános rendezvényt követően, az ott jelenlévő újságíró unszolására, belementem az eseményt követően egy interjúba az éppen folyó kamatos pénzkölcsönzésről végzett kutatásom előzetes eredményeiről¹⁴. Hiába igyekeztem elkerülni, hogy bárki is ráismerhesen kutatásom helyszínére, hiszen nem egy faluról szólt a fáma, hanem egy faluból nézve a szegények tipikus informális gazdasági gyakorlatairól. Ennek ellenére még az interjú megjelenésének napján a Facebook értesített, hogy a nevem meg lett említve az egyik láposi ismerősöm, Keszeg üzenőfalán megjelenő posztban, ahol ezt a cikket, a velem készített interjút osztotta meg. Keszeg a megosztás beharangozójában ezt írta: „Köszönjük Judit, Lápos (és itt a valódi! nevén nevezte a falut) megmentője.” Mint később magamban összeraktam a képet, Keszegnek, akivel kifejezetten jó viszonyban voltam kutatásom egész ideje alatt, azért jött

jól ez az interjúm és a megosztása, mert helyi polgármesteri választásra készülődve, ezzel akarta megbuktatni egyik riválisát, az interjúban a falu fő kamatos pénzkölcsönzőjeként említett Zolikát (akit persze, a településsel együtt, az interjúban is végig álnéven, illetve „Milliomosnak” neveztem, ahogy a környéken többfelé, amolyan beszélőnéven hívják a kamatosokat). Keszeg Facebook-posztját követően még aznap este Iza is felhívott, hogy láttam-e, „miket írogat rólam a neten ez az inas”. És rögtön figyelmeztetett is, hogy ne nagyon menjek mostanában Laposra, mert Zolika (a „Milliomos”) nagyon dühös, és mindenkinek azt beszéli a faluban, hogy csak merjek még egyszer odamenni hozzájuk, az biztos, hogy kiállít az utcán, hogy mertem feltenni őt a netre. Meg azt is elárulta Iza, hogy Zolika arra biztatja a cigányokat, ne álljanak velem szóba, mondván: „Vigyázzatok, mit mondtok el neki, ez a csaj mindent megír az újságban!” Hogy ez az Iza által vészjóslónak lefestett sztori hogyan végződött, az nem tartozik e tanulmány témájához. Az azonban már igen, hogy e médiabeli szereplés, bármilyen óvatosan és körültekintően próbáltam is megfogalmazni etnográfiai adataimat, komolyan megtépázta a falubéliek egy részének addig belém vetett bizalmát.

De még ha messze elkerüljük is a médiát, a kérdés a kutatás eredmé-

nyeiről beszámoló akadémiai szöveggel szemben is fennáll: mit lehet megírni az etnográfiai exit során, ha az antropológia (és saját maga) etikai kódexének megfelelően eljáró kutató akar maradni az ember? És itt megint csak beleütközünk a félelem csendje megtörésének a problémájába. Csakhogy itt most már nem a kutató, hanem a kutató félelméről van szó. Nem csupán a saját maga bőrének, de az áldozatok féltésének dilemmájáról is beszélhetünk. Az exit, a kutatási adatok nyilvánosságra hozatalának problémája egy olyan közösség esetében, amelyik érti és olvassa az etnográfus munkájának nyelvét – épp a korábban bemutatott, Erihez hasonló esetek miatt –, a legélesebben akkor merül fel, ha az etnográfus klasszikus, hosszú idejű, állomásozó terepmunkát végezván, a kutató helyi társadalomba valamennyire beágyazódva érzi magát – és kevésbé abban az esetben, ha csak látogatóként, interjúzó szociológusként van jelen rövidebb ideig a csoport életében.

Az „elfutás”, az etnográfiai adatok elhallgatása az antropológus részéről érthető, hisz ha nem muszáj, az ember nem viszi vásárra a bőrét. Ezzel szemben az aktivisták egy része már évekkal ezelőtt arra szólított fel, hogy „eljött az ideje a (narratíva) változásának (a roma civil szervezeteknél). A roma integrációról folyó viták keverednek azzal a vonakodással, hogy

»érzékeny«, olykor tabutémákat érintsenek maguk a romák, vagy azok, akik a romák jogaiért küzdenek. Új nyelvet kell találnunk arra, hogy megértsük a jelenlegi krízis gyökerét és hogy előre tudjunk lépni»¹⁵. Ebben a szemléletben az informalitás, illegalitás szférájába tartozó gazdasági, társadalmi gyakorlatok elemzése és az azokról való nyilvános beszéd már nem tabutéma, amelyet, ha valaki megszeg, az már »intellektuális bátorságnak» számít,¹⁶ hanem fontos kutatási irány.

Zárszó helyett – Mi a tétje az (informalitást kutató) etnográfiaának?

„Mi van akkor, ha a »puha« (etnográfiai) módszerekkel dolgozó szociológusoknak legalább annyi fontos mondanivalójuk van a társadalom működéséről, ha a szociológia is olyan komolyan vehető tudomány a társadalompolitika formálói számára, mint a közgazdaságtan?» – tette fel nemrég a provokáló kérdést a *New York Times* gazdasági rovatának egyik blogírója, az utóbbi évek néhány nagy hatású, a szegények világáról hírt adó, amerikai etnográfiai munkára hívva fel az olvasók figyelmét.¹⁷

Egy olyan korban, amikor Magyarország gazdaságilag elmaradott vidékein, a lassan már három évtizede krónikus szegénységben élő,

északkelet-magyarországi aprófalvak (kutatási terepeim) többségi társadalomról már régóta leszakadt helyi közösségeit a rendies színezetű, hierarchikus viszonyok szervezik; amikor a helyi hierarchia élén, a közmunkát és segélyeket érdemként osztogató kiskirályként működő polgármester mellett a helyi elit a »kamatosokból» áll; és ahol az anyagi depriváció olyan súlyos és széles körű, hogy a kiszolgáltatottság kihasználására egyre komolyabb közvetítő iparágak szerveződnek, amelyek lányok szárait viszik ki erről a vidékről külföldre szexmunkásként dolgozni, mert »a muzáj nagy úr», ahogy maguk a lányok mondják; egy ilyen korban, »puha» (és nem puha) módszerekkel dolgozó társadalomkutatóként nem lehet nem beszélni a szegények életét szinte teljesen átszövő informális (rejtett vagy szürke), illetve illegális gazdaság jelenségeiről.

Misetics Bálint írta nemrégiben, hogy a szegénység témájának avagy botrányának bemutatása a szociológia részéről már maga is politikai tett¹⁸. Ehhez még hozzátehetjük, hogy különösen igaz ez egy olyan időszakban, amikor úgy tűnik, a szegénység enyhítésére a társadalompolitika egyetlen eszköze – a közmunka mellett – a szegénység kriminalizálása. De ha a politika nem is, a civil szféra nyitottnak tűnik arra, hogy használja a szociológiai, etnográfiai szaktudást. Az etnográfiai exit, a

kutatási eredmények nyilvánosság-
ra hozatalának dilemmája mögött
mehúzódó legfőbb kérdés azonban
mindvégig az a kutató számára, ho-
gyan szolgáljuk diszciplinánk eredeti
célját – azt, hogy hozzájáruljunk

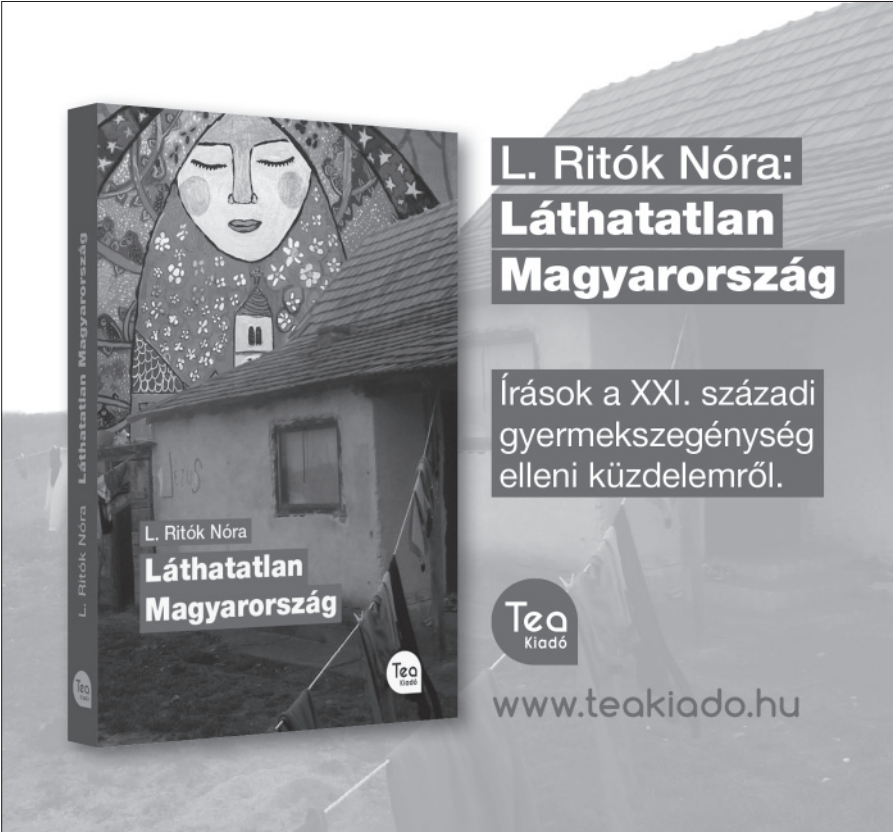
a hátrányos helyzetű csoportok tár-
sadalmi helyzetének javulásához az
etnográfiai tudásunk alapján – úgy,
hogy mindeközben megőrizzük „in-
tellektuális integritásunkat” és tu-
dományos autonómiánkat.

JEGYZETEK

---

1. Mind a falu, mind a szövegben szereplő emberek neve kitalált név, a téma érzékenysége és a kutatásban részt vevők anonimitásának megőrzése érdekében.
2. Anié azon kevés családok egyike volt, ahol csak lánygyerekek laktak (fiúgyerekek közé értelemszerűen nem költözhet be egy kutató). A hat lány közül mindig azzal tett Ani egy szobába (és egy ágyba), amelyik még éppen nem ment férjhez.
3. Lápóson ma már a helyi népesség szinte kizárólag romákból/cigányokból áll. Az itteniek cigánynak nevezik magukat (a nem cigányokat pedig magyarnak).
4. Cohen, A. P. (1992): Post-Fieldwork Fieldwork. *Journal of Anthropological Research*, 48(4): 339–354.
5. Nincstelen.
6. A kamatos pénzkölcsönző mint a szegények „segítője” figurájáról ld. Durst, J. (2011): „Ha nincs pénz, úgyis belemegy az ember valamibe” – A „korrekt” meg a „dögös” kamatos pénz intézménye Borsodban. *Beszélő*, 16(12): 43–63.
7. Férfiember.
8. Hart, K. (1973): Informal income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*, 11(3): 61–89.
9. Magyarországon 2012. december 1-jével, a büntető törvénykönyv idevonatkozó cikkelyének szigorításával már az egyszeri kamatos pénzkölcsönzés is bűncselekménnyé vált.
10. Okely, J. (2017): Gypsy intermediaries guide the stranger: Bringing reciprocity, some misunderstanding, but protection from outsiders. *Journal of Gypsy Studies*, 1(1): 65–84.
11. A szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy bár az elítélteknek fizettek az interjúkért, a betörők elsődleges motivációja nem az anyagi javadalmasítás, hanem az a lehetőség volt, hogy – habár név nélkül, de – büszkén beszélhettek egy idegen előtt személyes kompetenciájukról. Wright, R. – Decker, S. – Redfern, A. – Smith, S. (1992): A snowball’s chance in hell: Doing fieldwork with active residential burglars. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29(2): 148–161.
12. Már a kutatás első hónapjaiban kiderült, hogy nemcsak helyi kutatótársaimnak, de ezekben a szegény falvakban a legtöbb családnak vannak kapcsolatai az alvilághoz... Mindez újabb jele annak, hogy mennyire át-

- szövi e falvak életét az informális/illegális gazdaság.
13. Whyte, W. F. ([1943] 1999): *Utcasarki társadalom. Egy olasz szegénynegyed társadalomszerkezete*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – Max Weber Alapítvány.
  14. Czenkli Dorka: A falu, ahol az uzsorás már két polgármestert evett meg. *Magyar Narancs*, 2014. szeptember 8.
  15. Gheorghe, N. (2013): Choices to be made and prices to be paid: Potential roles and consequences in Roma activism and policy-making. In Bíró, A. – Gheorghe, N. – Kovats, M. (ed. by Will Guy): *From Victimhood to Citizenship – The Path of Roma Integration*. European Roma Fund.
  16. Lásd: Beszélő-beszélgetés Bíró Andrással, *Beszélő*, 2014: <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/en-mar-csak-provokalni-szeretek>.
  17. Ez a blogbejegyzés egyfajta válaszként is olvasható Szélényi Ivánnak a „szociológia hármasságáról” szóló tézisére.
  18. Missetics B. (2016): *A szegénység botránya és a szociológia politikája. Újragondolt szegénység – Konferencia Kemény István emlékére*. 2016. szeptember 27–28.

**L. Ritók Nóra:
Láthatatlan
Magyarország**

Írások a XXI. századi
gyermekszegénység
elleni küzdelemről.

Tea
Kiadó

www.teakiado.hu

VIDÍTÓ KEDVEZMÉNYEK!

Ne búsuljon tovább!

A Magyar Narancs-olvasókártyával akár több ezer forintot is spórolhat kedvenc helyein.

Rendelje meg most **11 288 forint kedvezménnyel*** mindössze 19 860 forintért a Magyar Narancsot, és legyen Ön a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító „Olvasókártya”!

Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni!

*Az áruspéldányhoz képest.

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezményt nyújt:
Bethlen Téri Színház • Cirko-Gejzír • Fonó
Budai Zeneház • Irók Boltja • Jurányi
Produkciós Közösségi Inkubátorház • Katona
József Színház és Kamra • Ludwig Múzeum
• Nemzeti Táncszínház • Örkény Színház •
Petőfi Irodalmi Múzeum • Széké Színház •
Trafó • Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)
10% kedvezményt nyújt:
Tranzit Art Café
7% kedvezményt nyújt:
Líra Könyvesboltok

magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCs

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

